

שדה-מנוחה הקטנה

המושבה שלנו, שדה-מנוחה הקטנה היתה כפי שמעיד עליה השם, הקטנה ביותר בין שלוש מושבות יהודיות שהוקמו לאורך הנהר אינגולין. המושבות היו: שדה-מנוחה הגדולה, בוברובייקוט ושדה-מנוחה הקטנה. המרחק מהמושבה שלנו לשדה-מנוחה הגדולה היה 1.5 קילומטר, לבוברובייקוט כ־7 קילומטר. מבחינה כלכלית פיגרה המושבה שלנו אחרי שתי המושבות האחרות: בהן היו כמה תושבים אמידים למדי חנוונים אחדים, ואילו במושבה שלנו היה רוב התושבים עובדי אדמה ובעלי משקים זעירים. כמו בכל המושבות היהודיות, סבלו גם אנשי שדה-מנוחה הקטנה מחוסר קרקע. לפי חוקי המשטר הצארי אסור היה ליהודים לקנות אדמה, וחלקות האדמה שקיבלו התושבים הראשונים (300 דונם) התחלקו במרוצת הזמן בין הבנים. וכך קרה שברשות משפחות רבות היו רק כ־20—30 דונם.

שנים רבות היה העיבוד אכסטנסיובי, ורק בתחילת המאה העשרים כשהתחילה חברת יק"א לפעול במושבות, ביקרו אצלנו אגרונומים, שהדריכו את האיכרים איך לעבד את האדמה בשיטות אחרות. בשדה-מנוחה הקטנה ובבוברובייקוט היו בתי-ספר ממלכתיים, אבל במושבה שלנו לא היה שום בית-ספר חוץ מכמה "חדרים" מסורתיים.

אבי היה יליד המושבה ובצעירותו למד את מלאכת הנגרות בעיר חרסון. הודות לכשרונותיו הצליח בלימודיו הכלליים וקיבל תואר "מורה כפרי". אז עזב מלאכת הנגרות ונתן שיעורים ברוסית בכמה בתים פרטיים וכן כמה שעורים ב"חדר".

אבי פתח את בית-הספר הראשון בשפה הרוסית במושבה שלנו. בעזרת אביו שגם הוא היה נגר, עשה את השולחנות עם הספסלים, כל ספסל לחמישה — שישה תלמידים, ותלה על בית-הספר שלט ברוסית שצייר בעצמו (היה לו כתב יד יפה מאד) **בית ספר יהודי פרטי**. בבית-הספר היו שלוש כיתות, כולן בחדר אחד. תוכנית הלימודים היתה למשך שלוש שנים וכללה רוסית — קרוא וכתוב, חשבון ודקדוק. נערים ונערות למדו יחד. עד שנבנה בית-הספר הממלכתי בשנת 1911, היו רוב בני הנוער תלמידיו של אבי, ביניהם היו כאלה שלמדו חצי יום ב"חדר" וחצי יום בבית-הספר היהודי הפרטי. בבית-הספר היתה ספרייה קטנה שאבי קיבל בשנת 1901 מ"החברה להפצת השכלה בין היהודים ברוסיה". עד היום אני זוכר איך פרקו שני ארגזים עם ספרים מעל עגלה. היה זה מאורע בלתי נשכח. כי מי ראה עד אז במושבה ספר רוסי או עתון? אמנם בשדה-מנוחה

הגדולה כבר היתה ספרייה ציבורית, ואבי היה היחיד ממושבתנו שנרשם לקבל ספרים ממנה: תמורת תשלום של 10 קופיקות בחודש אפשר היה לקבל אפילו שני ספרים. כל שבוע הייתי הולך לשדה-מנוחה הגדולה כדי להחליף ספרים. בספרייה שלנו היו התלמידים מקבלים את הספרים ללא כל תשלום.

עם גמר הלימודים בבית-הספר היו הנערות והנערים יוצאים לעבודה, כי המשק היה זקוק לעזרתם. רק נערים אחדים המשיכו את הלימודים בבית-הספר החקלאי שהקימה חברת יק"א במושבה נובורפולטאבקה, המרוחקת 90—80 קילומטר מהמושבה שלנו. הנערות לא זכו גם לכך, מלבד נערה אחת שלמרות כל הקשיים המשיכה ללמוד, קיבלה תעודת בגרות ונעשתה מורה. ואם רוב יוצאי המושבה שלנו הנמצאים בארץ הם תלמידיו של אבי, הרי רבים מן הצעירים יותר הם תלמידיה של מורה זאת, שעליה אני רוצה לספר.

באחד מימי החורף הביאה אחת האמהות ילדה ביישנית בת 10 וביקשה מאבי לקבלה לבית-הספר. היה זה באמצע זמן הלימודים והכיתה הראשונה כבר התקדמה במקצת, על כן מסר לי אבי את התפקיד להכין את הילדה כדי שתוכל להמשיך ללמוד עם הכיתה. אני כבר גמרתי אז את בית-הספר ולמדתי בערבים בכיתה מתקדמת, לא גדולה. הודות לכשרונותיה המצויינים (ולא בגלל הכשרונות הפדגוגיים שלי), השיגה הילדה מהר את הכיתה והיתה לאחת התלמידות המת-מידות והמצטיינות. במשך הזמן מילאה נערה זו תפקיד הן בחיי הפרטיים (היא חברתי לחיים) והן בחיי המושבה. היא המשיכה ללמוד גם אחרי גמר בית-הספר והיה זה חידוש בשדה-מנוחה הקטנה. מכיון שלא היה לה מורה במושבה שלנו, היתה הולכת ברגל לשדה-מנוחה הגדולה בקיץ ובחורף ולא תמיד היו בגדיה מתאימים למזג האוויר. היא הצליחה לקבל תעודה של 4 כיתות בית-ספר תיכון ואחרי-כן לימדה בבית-הספר הממלכתי שנפתח במושבה. כשקיבלה תואר מורה, כבר הורגשה התעוררות-מה גם במושבה שלנו: התלקט חוג דרמטי של חובבים שהיא היתה בין הפעילים בו ונולד רעיון הספרייה הציבורית. החוג הציג כמה הצגות וכל ההכנסה היתה קודש לספרייה. בעקבותיה החלו נערות רבות להמשיך בלימודים גם אחרי גמר בית-הספר. בזמן המלחמה עברה המורה לעיר חרסוף, שם עבדה בימים כמחנכת בבית פרטי ובערבים המשיכה ללמוד, עד שקיבלה תעודת בגרות.

אם מבית אבי נתעורר השינוי במצב החברתי של המושבה — הרי מבית הורי הנערה הזאת יצאה ההתעוררות הלאומית. שלושת אחיה עלו בין הראשונים לארץ-ישראל, בדרך-לא-דרך.

בשנת 1925, בזמן ה"נאפ", יצאו לארץ מהמושבה שלנו גם כמה משפחות עם ילדים קטנים. כל יוצאי שדה-מנוחה הקטנה משתייכים לתנועת העבודה, רובם בהתיישבות העובדת, בקיבוצים ובמושבי-העובדים ומיעוטם בשכונות פועלים.

צבי שדמי (קרית-חיים)

כשאני רוצה להעלות על הנייר זכרונות מהעבר הרחוק על המקום בו נולדנו וגדלנו, בו עברו עלינו ימי הילדות והנעורים — רואה אני בדמיוני את מושבתנו הקטנה: רחוב ארוך ומשני עבריו שורת בתים אחת. בקצהו הצפוני פונה הרחוב מזרחה לצד ההר.

לנגד עיני מופיע בכירור גן עצי־פרי, שהשתרע על שפת הנהר אינגולץ בין מושבתנו והכפר הרוסי השכן גרדנובקה.

בביתנו הישן היה חדר כניסה (פרוזדור — „א הויז“ ביידיש) לכל רוחב הבית, שהיה משמש גם לאיחסון תבואה בשעת הצורך. פעם, כשהורי מילאו שקי תבואה, נכנסו שני יהודים מאנשי המושבה והציעו לאבא להירשם לניטעת גן עצי־פרי. אמי התייחסה אמנם לעניין בספקנות, אבל אבא נרשם. כמה עמל הושקע באותו גן! הכל נעשה בעבודה עצמית: נחפרו בורות גדולים וניטעו 120 עצים על שטח של 3 דונם בקירוב. עשרה גנים כאלה ניטעו על שטח רצוף, שהיה אמנם על חוף הנהר, אבל החוף היה גבוה וזמן רב עבר עד שנעשו סידורים להשקיית העצים, ובינתיים היו מביאים מים מהקצה השני של המושבה, שם היה החוף נמוך. לכל עץ נתנו חבית מים. היתה זו עבודת פרך, וכשהגיע הזמן והתחלנו לאכול מפרי עמלנו — גדולה היתה השמחה! אפרסקים שלנו, דובדבנים שלנו, ואחר־כך תפוחים שלנו (כשבאנו ארצה עוד הבאנו אתנו ארגז תפוחים מזן שפרן, אדום־הלחיים).

זוכרת אני יפה, שאמנו הטובה היתה חוזרת מן הגן עם דליים מלאי פרי ומחלקת על ימין ועל שמאל.

מאז עברו הרבה שנים. אמא הלכה לעולמה והיא רק בת 35. נשארו שבעה ילדים. אני, הגדולה, בת 15, והקטן — בן עשרה ימים.

כעבור 15 שנה מת גם אבא, עודנו במלוא כוחותיו והוא בן 53. קורבן למחלה חשוכת־מרפא. הוא לא זכה להגשים את חלמו ולעלות יחד אתנו ארצה. הגן נמכר ב־300 רובל. קשה היתה הפרידה מהגן, כי כל עץ היה בשבילי יצור חי. אחר שעבר לרשות זרים לא יכולתי לגשת לצד ההוא של המושבה.

הנה קטע אחר מחיינו.

הייתי כבת 13 או 14 כשגמרתי בית־ספר יסודי. מלבד בספרייה שבבית אבי לא היה בכל המושבה ספר לקריאה. אבי היה חתום יחד עם עוד שישה אנשים

על העתון האידישאי "דער פריינד". זכור לי בית אחד, שראש המשפחה בו היה בור גמור, אבל לאשה היתה איזו זיקה לספר, והיא היתה רוכשת ספרונים קטנים, אינני זוכרת אילו ספרונים היו אלה, אולי ספרי שמ"ר. האשה היתה נותנת לנו שני ספרונים לקריאה תמורת קופיקה דמי שימוש. כל קופיקה שנודמנה לידי הוצאה למטרה זו.

בשדה-מנוחה הגדולה היתה ספרייה ראויה לשמה ובעד הזכות לקבל ספרים לקריאה היה צריך לשלם 10 קופיקות בחודש — ולא היה זה סכום של מה בכך. חיינו חיי צמצום במושבה והפרוטה היתה יקרה. אולם בצמאוננו הרב לספר, הייתי דורשת ולוחצת על אמא לתת לי את עשר הקופיקות. אך למרות הבנתה לא היה כסף בידה.

רק אחר שיחה ארוכה עם אבא הייתי מקבלת את הסכום הדרוש. לא הסתיר פקתי בקריאה בלבד — רציתי ללמוד, ולשם כך הייתי מוכנה לוותר על הדברים החיוניים ביותר. בסתו שנת 1908, מלאו לי כבר 16 שנה. אבא יצא מיד אחרי חג הסוכות לכפרים הרוסיים לעבוד בזגגות, אמא פיטמה אוזנים וקיוותה לפדות בעדם 15 רובל, שהיו מיועדים לקניית מעיל בשבילי. דברתי הרבה על לבה והוכחתי לה שלימודים עדיפים ממעיל, את הטלאי על המעיל הישן אכסה בקצה ה"שאל" הגדול שאלבש על הראש. שפכתי דמעות רבות עד שאמא ריחמה עלי והסכימה. "טוב" — אמרה — "יהיו לימודים במקום מעיל, אבל מה יגיד אבא, כשיבוא?" שמחתי לא היתה לאורך ימים. למדתי חודשיים אצל ליברמן בשדה-מנוחה הגדולה, ואמי הטובה, היקרה באדם, מתה. ואז (בעזרת הורי אמי) העמסתי על עצמי את עול החזקת הבית והטפול במשפחה ובאחותי הקטנה הצעירה ממני כמעט ב־5 שנים.

עברה שנה. אבא הביא הביתה אשה שניה. לפני כן פנה אלי ואמר: "הרי את רוצה ללמוד — עכשיו יהיה לך זמן לקיים את רצונך". אבל הבטחה זו לא נתגשמה. המשפחה היתה כה גדולה — 11 נפשות (גם הדודה הביאה אתה שתי בנות), ולא יכולתי לבקש ממנו כסף. פעם התארחתי בכוכרובייקוט אצל דודתי. בדירתה גרה תופרת, קרובה רחוקה שלנו, ורחל רוזין שמה. אני הייתי עצובה תמיד; התשוקה ללימודים לא נתנה לי מנוח. רחל שאלה אותי: "מה סיבת הדיכאון שלך?" עניתי שאני רוצה ללמוד, אחרת אין לי תוכן בחיים. ואז בא הדבר שה־דהים אותי ביותר — היא הציעה לי כסף ללימודי. לא האמנתי למשמע אזני: אדם זר כמעט מציע לי כסף, והרי היא עצמה עובדת קשה. מתי אוכל להחזיר לה? רחל הרגיעה אותי ואמרה שהיא עוזרת לי ברצון. הדבר לא יקשה עליה, וכשאתחיל להרוויח — אחזיר לה.

כעבור שישה חדשים עמדתי בבחינות של ארבע מחלקות גימנסיה את המשך לימודי כבר מימנתי בכוחות עצמי. ראשית כל סילקתי את החוב לרחל רוזין והתחלתי ללמד ילדים במושבתנו. היה יא.

זכורה לי בייחוד קבוצה גדולה של נערות וכמה נערים, שעברו אצלי קורס של ארבע מחלקות בית-ספר תיכון. לאט לאט השתנה הצביון התרבותי של המושבה, ויסדנו ספרייה וכבר לא היה צורך ללכת עד לשדה-מנוחה הגדולה בשביל לקבל ספר לקריאה. התארגן חוג דרמטי לחובבים.

זכורה לי ההצגה הראשונה של החוג הדרמטי, שהוכנה בעזרת שחקן שביקר במושבה. גם אני הייתי צריכה לקחת חלק פעיל בהצגה (היה זה עוד בחיי אמא), אבל אבא בשום אופן לא הסכים לכך, וגם דברי השכנוע של אמא לא הועילו. ההצגה היתה צריכה להתקיים בליל הושענא-רבא. בהתחלת אותו ערב הלך אחד מתושבי המקום לבית הכנסת וכל הדרך הכריז בקולי-קולות: „אידיען אין שיל און גויים אין טעאטער“ (יהודים לבית הכנסת וגויים לתיאטרון)... אחר התפילה יצאה קבוצת יהודים להפריע להצגה ולגרש את השחקנים. בכיתי מר באותו ערב; לא בשל אי-השתתפותי בהצגה, אלא על כך שאבא היה באותה קבוצה.

מהנשואים בשנית נולדו לאבא עוד שני בנים וכת. כשעלינו ארצה נשאר ברוסיה מכל המשפחה העניפה רק אחי ושתי בנות של הדודה. בקיץ 1961 כשבקרתי ברוסיה להתראות עם אחי, לא ניתן לי להגיע למושבה שלנו, שדה מנוחה הקטנה (הסובייטים שינו את שמה לשטערענדארף). נמסר לי שהמושבות הנן עתה כפרים רוסיים ורק משפחות יהודיות מעטות מתגוררות בהם.

ש ר ה ש ד מ י

נולדתי בשנת 1891 והייתי בן-יחיד להורי. אבי רצה להכשיר אותי למסחר ומסר אותי כעוזר בחנות בכפר הרחוק כ-50 קילומטר ממושבתנו. אך החנות היתה למורת רוחי וחזרתי אחרי שלושה ימים הביתה. אבי רגז ואני טענתי: „מדוע לא נדע גם אנו לעבוד במושבה בהתמדה, כאיכרים הנוצרים? מוטב שנרכוש עוד סוסים ואני אתמסר לחקלאות“. ואמנם הודות לעבודתי ועבודת אחיותי במשק חלה בו התקדמות ניכרת: התחלנו לרכוש מכונות חקלאיות בזו אחר זו. היו לנו ארבעה סוסים וכארבעים ראשי-בקר.

בשנת 1915 גוייסתי לצבא והשתתפתי בקרבות בחזית. סמוך לסיום המלחמה

הוכנסתי לבית-החולים. אמי ז"ל ואשתי ביקרו אצלי ואמרתי להן: „כשתיגמר המלחמה נעלה לארץ ישראל ויהי מה“. אשתי התלהבה מאד. התחלנו בהכנות לעלות ארצה, אולם העלייה נתקלה במכשולים רבים. בני המושבה הרווקים יצאו לגנוב את הגבול ונתנסו בהרפתקאות-נדידה מקצה רוסיה ועד קצה; רק כעבור חדשים רבים הצליחו לצאתה, ואילו אני, כבעל משפחה, לא יכולתי לסבך את ילדי הרכים ולנוע על פני ערי הגבול. המשכנו לעבוד במשק וציפינו להזדמנות לעלות ארצה.

הרס הפרנסות היהודיות על ידי המשטר הסובייטי נטל מרבים את מטה-לחמם, ויהודים רבים פנו לעבודות האדמה. מאחר שהאחוזות הוחרמו, אפשר היה להירשם ולקבל חלקת אדמה. קבוצות של יהודים מפלכים אחרים קיבלו אדמה בסביבתנו והחלו להקים נקודות ישוב חדשות. היו אלה סוחרים וחנוונים שלא היו רגילים לחקלאות ונזקקו למדריכים. נתבקשתי להיות מדריך ביישוב קולקטיבי מיוצאי ראקיטנה, ונעניתי. היישוב החדש לא היה מרוחק ממושבתנו ויכולתי לבקר בביתי לעתים קרובות.

כשהחל „אגרוֹזִינֶט“ לבוא לעזרת ההתיישבות, נתבקשתי על ידי סוכנו לקבל על עצמי להדריך שבעה קולקטיבים. תפקיד זה — הדרכת יהודים לחקלאות — הסב לי סיפוק רב. נעם לי לראות חנוונים וסוחרים הנעשים לעובדי-אדמה. תוך כדי תפקידי כמדריך, החלפתי מכתבים עם מרכז „החלוץ“ במוסקבה. כשמונים משפחות מקרב איכרי המושבות היהודיות התארגנו לעלות לארץ ולהקים בה מושבה של בני מושבות חרסון, ו„החלוץ“ רצה לעזור לנו וקבע שני שליחים שיסעו ארצה כדי להכין לחברי הקבוצה עבודה ואדמה. השנים שנבחרו היו ערב ואני אמנם השליחות לא בוצעה, אולם בעזרת „החלוץ“ הושג הרשיון לעלייתי. בשנת 1926 עליתי לארץ ונתקבלתי כחבר במושב כפרי-הושע.

לייבל כהנוב (כפר יהושע)

מהעירייה נאזול שבפלך ויטבסק באו הורי לשדה-מנוחה הקטנה. איך עברו דרך של אלפי קילומטרים בעגלות ובסוסים אינני יודע. אך יודע אני, כי הנסיעה ארכה כשנתיים וילדים נולדו ואנשים מתו בדרך. בבואם השתכנו הורי במושבה נהר-טוב, במרחק קילומטר ממושבתנו כבר היתה הסביבה שוממה כולה. היה זה שטח שנכבש מידי הטאטארים אשר בקרים, וגם להם שימש למרעה ולא לעיבוד. הורי-הורינו לא ישבו בנוול אלא היו אנשי „ישוב“: כלומר: ישבו בכפרים

ובימי הקיסר אלכסנדר הראשון נגזר עליהם גירוש, אחרי ביקורו של המשורר-הסינאטור הרוסי דרו'אווין בסביבה ההיא.

בניית הבתים בהתיישבות היהודים נמסרה לקבלן, וכמובן רבו מאוד הגניבות. בעיני ראיתי בית שבמקום החלון היתה בו רק מסגרת מלאה טיט. גם בהמות העבודה והמחרשות לא נמסרו לפי התוכנית. בשנים הראשונות היו אנשי-המושבות לפעמים ללעג בין שכניהם, מכיוון שלא היו בקיאים בעבודה. רוב האנשים היו מחזרים על הכפרים הרוסיים, כדי לעסוק בזגגות, למכור „טולקות“ (מין סרדינים), או לקנות עורות.

לפני 60 שנה התחילו לעבד את האדמה בעזרת אגרנומים וכלי-עבודה „מודרניים“, מחרשות בעלות שלוש כנפים שנקראו „בוקרים“, מקצרות שהיו קוצרות אבל לא מובילות את התבואה מהשדה, ומכונות דייש המונעות בכוח סוסים.

במושבתנו התיישבו 35 משפחות, וכולן קיבלו חלקות אדמה. במשך הזמן גדלו המשפחות ומכסות הקרקע שלהם קטנו, עד שהגיעו ל-10 דונם למשפחה; ולמרות שהאדמה היתה טובה מאוד (אדמת „צ'רנוזיום“), אי אפשר היה להתפרנס ממנה כי לא היו בה מים, וצריכים היו לסמוך על הגשמים שלא היו מרובים.

במישור, בלי הר ומורד, על אלפי קילומטרים השתרעה אדמת המושבה שגבלה במזרח עם טאבריה (בקרים) ובמערב עם פלך יקאטרינוסלאב. בילדותי היו מספרים על זאבים, שועלים וארנבות שהיו מצויים בסביבה. אני ראיתי בעיני רק ארנבת קטנה. נחשים היו מרובים גם בימי והי „סוסליקי“ — מין עכבר שדה — שהיה מחריב את השדות, ופקודה ניתנה לכל משק להמציא מספר רגלי „סוסליקים“ ליועד הכפר מדי שבוע.

העבודה בשדות היתה נמשכת כל השבוע. יוצאים היינו ביום ראשון או במוצאי-שבת וחוזרים ביום שני. אז היינו מתרחצים בנהר אינגולץ, ושוטפים את הבוץ שנצטבר על גופנו. היתה גם באר עמוקה במרחק 15 קילומטרים מהמושבה, ושואב-מים היה יושב שם בקביעות ובשכר זה קיבל חלקת אדמה. הילדים היו לומדים עד גיל 13 ופורשים לעבודה. היו כמה אנאלפבתים שב-מקומם היה חותם שוטר המושבה, וגם הוא לא היה כתבא רבא.

*

ראש המושבה נקרא „שולץ“, ושני סגניו נקראו „בייזיצער“, כדוגמת המור-שבות הגרמניות הרבות בסביבה. ה„שולץ“ וה„בייזיצער“ היו נבחרים על פי רשימת חותמים, ולא היו ממונים מלמעלה. את השלטון ייצג השוטר הממשלתי (סטראז'ניק), שהיו מכבדים אותו בייש ובדג מלוח, עם כמה זיתים שחורים.

בימי לא הורגשה שום שנאה מצד איכרי הסביבה לאנשי המושבה, להיפך, היתה מעין קירבה. כשנסעו אנשי המושבה העירה, ופונדקים לא היו בדרך, היו סרים לבתי מכריהם האיכרים ללון ולשוחח על ענייני חקלאות, או ענייני מאכל ומשקה, והיו כאלה שרשמו לפנייהם איך לכבוש מלפפונים או עגבניות. לוועד היתה זכות שיפוט והטלת קנסות עד 25 רובל או עד לחודש מאסר, שלמעשה לא יצא אף פעם אל הפועל. כשאבא המנוח היה „שולץ” ומישהו היה נכשל בגניבת מעט תבואה משדות חברו, היו מתאספים ודנים אותו לחודש מאסר ולמחרת היה אבא שולח את יעקב השוטר להזמין אותו לביתו (דרך-אגב — בית אסורים כמובן לא היה, והישיבה היתה צריכה להיות אצלנו בבית, שהיה על-פירוב בית-הבראה לאסיר). יעקב השוטר היה בא ומודיע שאין לאיש הנה פנאי לשבת, ולכשיגמור את עבודתו — יחשוב-בדבר אם לבוא או לא לבוא. כמובן שבסופו של דבר לא היה בא, והתפייסו איכשהו.

הללו שהיתה להם חלקת אדמה גדולה ונוסף על זה היו חוכרים אדמה מאחרים (החכירו אלה שהיו חייבים מסים לממשלה ולא היה להם כסף לשלם — במחיר 12 רובלים לדיסטינה), היו מקבלים פועלים לעזור בעבודה בעיקר בעונת הקיץ — לקציר, להובלה ולדייש. המחיר ל-5 חודשי-עבודה היה כ-70 רובל, לפי טיב העבודה. רוב הפועלים היו בני-המושבה מעוטי-האדמה, לפעמים היה גם גוי בא לעבוד, ועל-פירוב היה מבזבז את שכרו לזיי"ש.

העעירה הקרובה ביותר היתה בריסלב, המרוחקת 45 קילומטר מהמושבה, לשם בעיקר היו מובילים את התבואה למכירה פעמיים בשנה — לפני פסח ולפני ראש-השנה ושם היו קונים צרכי לבוש לקיץ ולחורף. אבל זמן קצר לפני מלחמת העולם הראשונה התחילו אניות מהלכות מהעיר חרסון עד למושבות, וחרסון הפכה להיות העיר הראשית לכל הסביבה.

במלחמת העולם הראשונה היה הגיוס כללי: כל מי שהיה בגיל המתאים גוייס, „שופשף” ונשלח למלחמה. הרבה בחורים נהרגו ונפצעו ורבים יותר נפלו בשבי. דלות כבדה ירדה על המשפחות שמפרנסן היחיד נלקח. עזרה ממשלתית למשפחות המגוייסים לא היתה, ונשים כבודות היו מחזרות על הפתחים עם מטפחת אדומה לאסוף תרומות-כסף למען הנצרכים האלה. מצב זה נמשך עד מהפכת אוקטובר, כשגברו הבולשביקים והצבא החל להתפורר ולהתפורר והחילים והשבויים חזרו לבתיהם.

המצב הכללי השתנה לרעה. בזמן המלחמה גייסו כל מה שהיה במשק לצורך הממשלה והרבה אנשים אמידים ירדו מאמידותם. אותו זמן התחילו הפרעות באוקראינה. מושבתנו לא סבלה אמנם מהפרעות, אך באו אליה הרבה אנשים מכפרי-הסביבה, שנתרו בידיים ריקות. כאשר בא האטמן גריגורייב

למושבתנו דרש רק כמה זוגות מגפיים. גם כמה מבני מושבתנו הצטרפו לפלור-
גתו, עד שהתחיל במעשי פרעות ואז נפרדו ממנו.
המושבה היתה ציונית ופלוגת „החלוץ“ אצלנו היתה מהפלוגות המשוב-
רות. היו באים אלינו פלוגות חלוצים מערים קרובות ורחוקות, ואתם הגיעו
למושבה ספרים עבריים וידיעות על הנעשה בעולם.
יצאנו 17 חברים מ„החלוץ“ בשתי עגלות לגבול הרומני, מרחק של 400
קילומטר, כי לנוסע ברכבת אי-אפשר היה: פתח לא היה והקטר הוסק בעצים,
קוצים וקש, ואם היה קר לנוסע היה קופץ מהרכבת ורץ לפניה כדי להתחמם.
יהודה מנוחי (נהלל)

בשנות המלחמה העולמית הראשונה גויסו כל הגברים הצעירים. לאחריהם
גויסו הקשישים ביותר והצעירים מאד, והמושבות כמעט שהתרוקנו מאדם.
אחרי גיוס האנשים, החלה פרשת גיוסם של סוסים ועגלות להסעת צבא
וציוד לחזית. גיוס זה לא נפסק עד תום המלחמה.
במשקנו היו שני זוגות סוסים, על כן היה הדבר לשיגרה: זוג אחד
גוייס להסעת צבא ואילו הזוג השני יישאר במשק. השאלה היתה — מי ישמש
כעגלון של הזוג המגוייס. הייתי הבכור בבית, ומגיל שש נכנסתי לעבודה.
בהיותי בן תשע כבר הייתי חורש ועושה בכל עבודות השדה בחודשי הקיץ,
ובחודשי החורף הייתי לומד.
כשנסתיימה מלחמת-העולם, התחילה מלחמת-האזרחים. בקרים נתרכזו
כוחות גדולים של הלבנים ובראשם דניקין, שנערכו נגד צבא הבולשביקים,
ושוב הוטל עלינו גיוס-עגלות, הפעם על-ידי הבולשביקים אשר העבירו מגויי-
סים אל החזית. הייתי אז כבר בן 17 והתפקידים חולקו בין אבא לביני: הוא
במשק, ואני בהסעת-הצבא.

החזית היתה בפרקופ, מרחק 300 ק"מ ממושבתנו, דרך הערים בריסלב
וסימפרופול. הטלטול בדרכים לא היה מהקלים, הנסיעה נמשכה כחמישה —
שישה ימים, המזון הצבאי — גס, יבש וחד-גווני, השינה בחניות תחת כיפת-
השמים, והאזנים עייפות מניבול-פה וגסות החיילים.
הונח לנו במקצת רק כאשר אנו, העגלונים היהודים בני המושבות,
היינו מזדמנים לשעה קלה באחת החניות. היינו מביאים את נוסעינו

החיילים וקציניהם עד החזית, מאזינים לשאון היריות — וחוזרים בעגלות ריקות הביתה. עם כניסתי לחצר ירדה שמחה על בני הבית למראה הנער שזוף הפנים והסוסים שחזרו בריאים ושלמים. חיש זרקתי מעל גופי את הבגדים המאובקים והמיוזעים שדבקו לגופי במשך עשרים יום, התרחצתי, לבשתי בגדים נקיים, נתכבדתי בארוחה טעימה ומתוך הנאה של חילוץ-עצמות השתרעתי על יצועי ושקעתי בתרדמה מתוקה. בהיעדרי מהבית, הונחחו כמה עבודות ואחרי שינה של מחצית היממה — התנערתי מן הליאות והסתערתי על העבודות השונות.

באחת החניות בלילה, כשנוסעניו החיילים היו שקועים בשינה חזקה, היצאנו את הסוסים מהמחנה, לרעותם כביכול בכר המרעה הקרוב, קפצנו עליהם וברכיבה דהרנו הביתה, בהפקירנו אחרינו את העגלות.

הקרבות בין שני מחנות הצבא היו עזים ונואשים. התוצאות עמדו להיות גורליות לשני היריבים לא רק באזור זה, אלא בכל דרום-רוסיה. בין סימפרופול ופרקופ השתרעה ביצה עמוקה בשם סיואש. הצבא האדום הצליח להקיף את הצבא הלבן ודחף אותו לתוך ביצה זו, ואלפי חיילים שקעו בה ומצאו את מותם. הצבא הלבן נחל מפלה, והם נמלטו בספינות ביים-השחור. הצבא האדום, שכור-הנצחון נכנס בצהלה ותרועה לעיר סימפרופול, וגם אני, הנער היהודי, ביניהם.

סימפרופול הצטיינה בשפע יינותיה, והחיילים פרצו למרתפיהיין וסברו או לשכרה במשך כל היום. רבים מהחיילים התגלגלו מבעוד יום בצדי-הדרכים, זלעת ערב — שקע הצבא האדום בשינה עזה.

אותו לילה נכנסו פלוגות מאכנו, גולו ושדדו מהאדומים את כל רכושם וציודם וברחו. למחר נדהמו אנשי הצבא למעשה „דוד ושואל“ של המאכנובצים, ואחזו באמצעים חמורים לבצר את העיר.

כשהגעתי לגיל 19 נפרדתי מהמשפחה כדי לעלות ארצה. פרשת עלייתי, אשר נמשכה כשנה, עשירה בהרפתקאות של בריחות, בתי-כלא, סכנות ונסיונות, אך יצאתי מהם בשלום, הגעתי ארצה והנני פה עובד-אדמה בקיבוץ.

בן-ציון קומרוב (אפיקים)

נר נשמה לזכרו ולדמותו של אבי ז"ל אברהם משה נינבורג שעמד
מד בגבורה על משמר ביתו וכפרו בשנות פורענות ופרעות.

בזמן ההוא היה מקובל, שכל צבא שנכנס למקום — מחרים את הסוסים והעגלות.
אצלנו נטלו הבולשביקים עגלות וארבעה סוסים. בבית נשאר רק סוס אחד. יום אחד
לפנות ערב עברה פלוגת חיילים, נדמה לי שהם היו „אדומים“; כמה חיילים נכנסו
בריצה לחצר ורצו לקחת את הסוס האחרון. אבי ז"ל נעל את הארווה, החביא
את המפתח ולא הסכים בשום אופן למסור להם את הסוס האחרון, בטענו שמשק
חקלאי לא יכול להישאר בלי סוס ושהוא כבר שלח ארבעה סוסים. המפקד הוציא
אקדוח מכיסו והרימו אל אוזנו של אבא בצעקה: „תן את המפתח, אחרת
אני יורה!“ אמי התעלפה, אני ואחותי שלומית (היינו אך בנות 11—13)
פרצנו בצעקה, אחותי הגדולה פייגה תפסה את החייל וביקשה רחמים — והחייל
בשלו: „אם הוא לא נותן את המפתח אני יורה“ ואבא אינו זז, וטוען שאת הסוס לא
יתן!!! הדבר נמשך אולי שלוש דקות, אך בשבילנו היו נצת. לבסוף ויתר החייל
ואמר: „אם אתה איכר יהודי חזק כליכך לא אקח את הסוס“ — והסתלק.

ה„שקצים“ מגרדניבקה „חיבבו“ מאוד את התפוחים והאגסים של היהודים
והיו גונבים אותם בכל הזדמנות. ואנחנו, כראשונים בחזית, היינו צריכים להיות
תמיד על המשמר. בזמנים רגילים הספיקה שמירה של ילד או ילדה ביום, ובלילות
היה שומר בשכר, אבל בתקופת מלחמת האזרחים גדלה מאוד חוצפתם של ה„שקצים“.
באותו זמן התחבאו אצלנו שני האחים קאנטור מקרמנצ'ג והם היו לרוב שומרים על
הגן. יום אחד, לפנות ערב, התנפלו המון גויים על הגן, והחלו קוטפים את הפרי.
האחים קאנטור ברחו הביתה, כי פחדו לעמוד לבדם מול ההמון. אבא לא אמר דבר,
לקח קילשון והתחיל ללכת בכיוון הגן. אמי פרצה בבכי ולא רצתה לתת לו ללכת
לבדו. „שילך כל הגן לאבדון, צעקה, אני לא אתן לך ללכת“. אבל אבא הלך. מרוב
בושה הלכו אחרינו גם האחים קאנטור. הם גם רצו לראות, מה יעשה אדם לבדו
בקרב בלתי שווה זה. אחרי כמה שעות חזרו האחים קאנטור הביתה מלאי
התפעלות, וסיפרו: אבא בא בשקט לגן, זחל עד לגדר האבן ופתאום קרא בקול
רם ומפקד, כאילו יש מאחוריו פלוגה שלימה: אחת־שתיים־שלוש!!!
ה„שקצים“ נבהלו, ובבת אחת נעלמו מהגן, ואבא חזר הביתה כאילו לא קרה
דבר. לדעתו היה זה מובן מאליו: איכר חייב להגן על רכושו.

ועוד מקרה נחרת במוחי: בתקופה שהיו „באנדות“ (כנופיות) של רוצחים ופורעים משוטטות בסביבתנו, הופיע יום אחד רוכב יהודי בדהירה ברחוב הראשי במושבה וקרא: „יהודים ברחו, מאכנו קרב ובא מצד הגבעה!“ בזמנים ההם היה השם „מאכנו“ בלבד מקפיא את הדם. הכול התחילו לרתום את הסוסים ולהעמיס על העגלות את בני-המשפחה וכל מיני הפצים כדי לברוח. גם אמי, אחותי הגדולה דובה, אם לחמישה ילדים קטנים, ואנחנו, הילדים, רצינו לברוח, כי פחדנו מאד. אך אבא ואחותי פייגה הודיעו שהם לא יוזוו מהבית. אבא טען, שאם כולם יברחו לצד אחד ויתקהלו בשדה תהיה הסכנה גדולה יותר. בכל זאת, אחרי הפצרות אמי ואחותי דובה, רתם עגלה והושיב בה את אמא, את הנכדים, אותי ואת אחותי שלומית ונסענו יחד עם כולם. אבא ואחותי פייגה נשארו בבית, הכינו כלי-הגנה, קילשונים ורובה בלי קת שהיה לנו, והתכוננו להגן על כבודם, ביתם וחייהם. לאושרנו, היתה זאת בהלת שוא. אך אילו היה באמת בא מאכנו — היה יכול לחסל את כולם בכמה רימוני-יד. אחרי שהפול חזרו הביתה יצאו אבא ואחותי לקראתנו והוכיחו לנו ש„מהבית אין בורחים. גם מהמוות אין לברוח. צריך להגן על החיים ולא לברוח“.

שטרנה נינבורג

נולדתי במושבה שדה-מנוחה הקטנה, דור שלישי לאיכרים. ארבעים בתי-אב היו בשדה-מנוחה הקטנה בראשיתה. מתיישביה הגיעו למקום לאחר ששדה-מנוחה הגדולה כבר היתה קיימת כ-30 שנה. בימי היו במושבתנו 120 משקים. אפשר לשער, שחלקם של מתיישבי שדה-מנוחה הקטנה שפר מחלקם של אלה שהקדימום בדור שלם. אף-על-פי-כן נחרתו חוויות המסע לדרום והפגישה עם המציאות החדשה כה עמוק בזכרונם של אנשי הדור הראשון למתיישבים, עד שסיפוריהם המפורטים פעלו עלינו כאילו היינו שותפים בפועל להתרחשויות.

מתיישבי שדה-מנוחה מוצאם מהעיר נוול, פלך ויטבסק שברוסיה הלבנה. הם עשו דרך של אלפי קילומטרים בעגלות עמוסות נשים וטף, צורכי מזון, כלי-עבודה וכלי-בית. לעגלות היו צירי עץ ודלי-עיסטון היה תלוי עליהן, כדי למשוך מדי-פעם את הצירים, שלא יידלקו מחיכוך האופנים. זה היה מצידו.

שבועות רבים נסעו המתיישבים בדרכים לא־דרכים ביערות; סבי, מצד אמי, היה אז תינוק בחיתוליו. באחד הימים ראו האנשים והנה התינוק איננו בעגלה וגם לא בסביבתה — אכזר ואיננו. עצרו את המסע וחזרו לחפשו לאורך עקבות האופנים. ואכן גילוהו שוכב וישן במנוחה. כנראה שבאחת מטלטלות העגלה התגלגל ונפל ממנה, ומכיוון שהיה עטוף עטיפות רבות ולא נשר מהחיתולים לא אונה לו כל רע. מעשה זה בסבי היה ידוע בין כל בני־המושבה, והיו מזכירים אותו כנס מן השמים.

סבתא, מצד אבי, זכרה עדיין את בוא המתיישבים למושבה. היא היתה מספרת לנו על הפחד שהפילו עליהם השדות. שלא היה להם קץ וגבול, ואף לא סימן להבדיל בין חלקה לחלקה. בחורף שוטטו בשדות להקות זאבים רעבים שהיו מתנכלים לשוורים הקשורים בסככה. פעם נטרפה מבכירה גדולה. בימים ההם היו יוצאים לשדה כל המשפחה, עם הילדים שחששו להשאירם לבדם בבית, וכדי להפחיד את הזאבים שלא יתקרבו לחניון־העגלה, היו תולים עליה מוטות ברזל ומצלצלים בהם בתורנות כל שעות היום והלילה. בזמני כבר לא נתקלתי בזאבים, אבל סיוטם עוד ריחף באויר, וכל מי שנודמן לו להשאיר לבדו בשדה — מיד היו החיות עולות בדמיונו.

בביתנו שררה דחקות. אבי ירש את מחצית החלקה מאביו (כ־160 דונם). קיומנו היה על הפלחה שעובדה באופן פרימיטיבי, על־ידי זוג סוסים אחד; ברפת היו רק שתי פרות. היו לנו תרנגולות אחדות שמשכנן היה בעליית־הגג; ירקות לא גידלו במושבה וגם עצי־פרי טרם ניטעו.

המשפחה היתה גדולה והילדים קטנים. על אבא היה מוטל עול הפרנסה של אשתו וילדיו, של אמו האלמנה ושל שתי אחיותיו הבוגרות שגרו בביתנו עד שנישאו. אבא עבד למעלה מכוחותיו. בעונת העבודה היה יוצא ביום ראשון השכם־בבוקר אל השדות הרחוקים כעשרים קילומטר מהבית וחוזר ביום ששי אחר־הצהרים. בימים פנויים מעבודת המשק היה משכיר עצמו אצל בעל האחוזה הנוצרי בשכר פרוטות והיה קוצר בחרמש מחושך עד חושך.

בתחילת המאה חלה התפתחות ניכרת במושבות היהודיות. חברת יק"א סייעה בידי המתיישבים ברכישת ציוד חקלאי משוכלל ביותר, והעמידה לרשות המושבות אגרונומים, שהדריכו את האיכרים והכניסו שיכלולים רבים במחזור־הזרעים ובשיטות עיבוד הקרקע. נוסדה אגודה שיתופית בה יכלו איכרי שלוש המושבות (שדה־מנוחה, בברובי־קוט ושדה־מנוחה הקטנה) לקבל הלוואות בריבית נוחה. באותה תקופה ניטעו גני עצי־פרי; היבולים עלו והבקר השתבח. גם במשקנו חלה התקדמות רבה, בייחוד עם כניסתנו לעבודה, קודם אני, אחר־כך אחותי הבכירה, ואחרינו יתר האחים. במקום צמד סוסים היו לנו כבר ארבעה סוסי־עבודה ובמשך הזמן הוכפל מספרם. במקום לזרוע

את השדות ביד — זרענו ב"בוקר"; במקום לקצור בחרמש או במגל — רכשנו מקצרה. ברפת, גדל מספר ראשי-הבקר; הרחבנו את הבית והשתפרו תנאי-חינו — המזון והלבוש. עם זאת, עדיין היו אלה חיים של עבודה קשה, בתנאים הפרימיטיביים של כפר ברוסיה הצארית. חשנו היטב בשינוי החומרי ונהנינו ממנו; אך האמת היא שבהיטי אחורה אל שנות ילדותי המוקדמות, בהן חיתה המשפחה בדחקות רבה — אני סבור שלא נפגעתי מהיותנו עניים. אמנם סוכריה ודברי מתיקה או צעצוע קנוי נחשבו אצלנו למותרות שלא העזנו אף לחלום עליהם אבל חיי הילדים במושבה היו מלאים ותוססים. היינו שותפים לכל מה שהתרחש במשק ובמשפחה הגדולה. בגיל ארבע ידעתי כבר לדהור על סוס. בעגלה קטנה היינו משתעשעים ונהנים כמו מהטוב שבצעצועים. כשמכנסינו מופשלים היינו מרקדים בשלוליות המתנוצצות אחר הגשם. הייתי מאושר כשישבתי במרומי עגלת-הסולמות המתנהלת לאיטה עמוסת תבואה, דרך של שלוש שעות מהשדה אל הבית. גם הנהר אינגול גמל לנו הרבה שעות של עליצות ורענונות. לא היה כמעט ילד שלא ידע לשחות. אלה היו מקורות של שמחת-חיים לילדי המושבה, שגדלו בטבע חופשיים ובטוחים בעצמם.

אמנו עשתה הרבה לנטילת עוקץ-הדלות מחיינו ולהעמקה של הרגשת הבית החם בשנות ילדותי המוקדמות. היא מתה בהיותי בן ארבע-עשרה, ואפילו תמונה לא נותרה לנו ממנה למוזכרת, כי לא הצטלמה מעולם; אך דמותה עומדת עד היום לנגד עיני, ברורה ומאירה. סבור אני שאמא היתה אשה מופלאה, חרוצה ומבורכת בתבונת-כפיים. בבית היינו שבעה ילדים והלידות היו סמוכות זו לזו. מלבד הטיפול בילדים הרכים — היתה אמא אופה את הלחם, מבשלת, כובסת, תופרת לכל בני המשפחה את בגדיהם, מורחת בכל ערב שבת בחמר את רצפות החדרים ומטייחת מדי שנה את הבית מבחוץ. בזמן הדייש היא שהיתה עומדת במרומי הערמה, מקבלת את קלושני הקש מאבי ומסדרת את הערמות היפות שבחצר. יחד עם אבא בנתה במו ידיה את תנור האפייה בחצר; שניהם יחד גם הקימו את הגדר סביב ביתנו. אמא דאגה לכך שהילדים יהיו תמיד לבושים בגדים מתוקנים ונקיים, ואם נזדמן וזכינו לקבל בגד חדש — הרי ידי אמא שתפרו אותו על כל דיקדוקי "האופנה".

לא כאבא, שהיה שתקן, היתה אמא פתוחה למגע אתנו. יפה, מאירת-פנים וצחקנית — לא היה צר לה המקום בבית וברצון חילקה את פת-הלחם עם חמותה וגיסותיה. בלילות-שבת היה ביתנו פתוח, ושימש מרכז לבני-גילן של אחיות-אבי. תמיד נמצא בשבילם כיבוד אצל אמא והיא היתה להם כחברה. כל עוד היתה אמא בחיים היה ביתנו מרכז לכל קרובינו הרבים והיא השגיחה לבל יתרופפו קשרי אבא עם משפחתו. ולא רק למשפחה עמדה עזרתה, כי אם לכל נערה במושבה. נערה שעמדה להינשא, והיא זקוקה להדרכה בתפירה

ובגזירה — תמיד מצאה סעד אצל אמא. היא התייחסה אל אבא באהבה וכבוד ונטעה גם בלבנו את היחס הזה אליו. שנת החיים במושבה היתה מתרקמת סביב עונות העבודה וסביב החגים.

*

חודש אלול ניכר היה בחותם עגמומיותו. השדות היו מתרוקנים אחר הקציר מאדם ומערמות התבואה; גיקטפו התירס והחמניות; כבר הורדו גם האבטיחים, המלונים והמלפפונים; בגן הפירות קוטפים את התפוחים ומובילים אותם אל עליית-הגג. המתמלאת מניהוח ריהם המשכר. ידי הנשים מלאות עבודה בהכנת המזונות לקראת החורף הארוך, בו יעצור הכל את נשימתו ויפסיק את גידולו עד לאביב. עכשיו יצאו לעבודות החריש והזריעה. רק חלק קטן מהשדות יזרעו בשיפון וחיטת החורף. על השדות האלה לנבוט ולהתחזק עד בוא הקור, כשעטיפת השלג תרד על הנביטה ותכסה אותה, ועם האביב יימס השלג והתבואה תעלה מחדש, תצמח במהירות ותהיה ראשונה לקציר.

החריש הסתווי של השדות הוכנס בהשפעת האגרונומים ושיטות-העיבוד המתקדמות. לפני כן היו זורעים ישר על השלף, ורק אחר הדרכה החלו משתדלים לחרוש את השדות בעוד מועד, כדי שינוחו ויספגו היטב את הרטיבות וירבו את היבול אחר זריעת האביב. מאוחר יותר נתנו לשדות לנוח מגידול הדגנים יותר מעונה אחת, והודות לכך היו מקבלים יכולים גדולים. לזבל לא נזקקו שדות אוקראינה כלל.

עם החריש הסתווי קשורים אצלי זכרונות רבים. הייתי בן 14 כאשר יצאתי עם עוד ילד, שכיר, לשדה לחרוש בעצמי במחרשת סוק. היינו עובדים שנינו מחושך עד חושך במרחק 15 קילומטר מהבית. את הסוסים היינו מעמידים פעמיים רק כדי להאכילם. כך היינו ממשיכים כל הזמן, כדי להספיק לסיים את החריש בטרם יירדו הגשמים. ביום עבודה כזה היינו צועדים כארבעים קילומטר, כשאחד מאתנו מחזיק במחרשה והשני נוהג בסוסים. בלילות היו הסוסים קשורים לעגלה, בה ערוך מזונם, ואנו ישנים לידם סמוך לעגלה. לילה אחד התמוטט אחד הסוסים ונפל עלינו. במאמץ רב דחפנו אותו ושיחררנו את עצמנו מכובד גופו. גם אילו רצינו לקרוא לעזרה — לא היה למי, כי מרוחקים היינו מהמושבה וסביבנו לא היה אדם.

כל בית במושבה חי את התכונה ל"ימים הנוראים". בשעות הקטנות של הלילה היה עובר שמש בית-הכנסת. דופק על חלון כל בית וקורא את האיכרים לאמירת "סליחות". אבי היה עובר לפני התיבה בשבתות ובחגים. הוא ידע פירוש כל מילה; היה בעל-שמיעה טובה וקול ערב. "בעל מוסף" היה ולו נעימות משלו ובמושבה אהבו את נוסח תפילתו. בפרוס יום-הכיפורים

היה מתפלל „כל נדרי“, עומד למחרת ליד התיבה רוב שעות היום ומסיים ב„נעילה“. בהתקרב „הימים הנוראים“ היה אבא מתחיל לזמזם את התפילות, מכין את הכלים לחריש, את שקי הזריעה, בודק את העגלה אם יש בה כל האבזורים הדרושים, וחוזר על התפילות.

בחגים היו מאריכים בתפילה בבית-הכנסת וממלאים אחר המצוות על כל דקדוקיהן. בערב יום-הכיפורים היו יוצאים לבית-הקברות לפקוד את קברי היקרים ולאחר מכן מתכנסים לתפילת יממה שלמה בבית-הכנסת. בחג הסוכות היו מקימים סוכה ליד כל בית, מקשטים אותה לפי מיטב הדמיון והיכולת והיתה צהלה ושמחה לילדים. בימי חול-המועד היו הקרובים מתארחים-אהדדי ואף נוסעים לביקורים מחוץ למושבה.

אולם לשיא העליזות הגיעה המושבה בשמחת-תורה. בחג זה הפכו האבות לילדים ואנו, בני הדור הצעיר, השתתפנו איתם מתוך עליצות והשתאות. כאילו נשכחו מהם כל הדאגות — הוסחה הדעת מימיה-החורף הממששים ובאים וטרדותיהם הקשות; נשכחו המריבות והחיכוכים בין השכנים ונעלמו המחיצות. הכול התלכדו בשובבות של חג. יהודים מזוקנים וקמוטי-פנים, לבושי-קפוטות ארוכות, דלגו וקיפצו עם ספר-התורה, קלעו צמות מהזקנים, רקדו על שולחנות, נשאו על ידיהם המשולבות את הגבאים. בהמולה עליזה סובבו את חצרות המושבה, פתחו תנורים, ירדו למרתפים, העלו את המאכלים הטובים, מבלי לחכות להזמנתה של בעלת-הבית. אדרבא, ככל שהיתה המשפחה ידועה כקמצינית יותר, היו מסתערים ביתר שאת על התבשילים שבתנור ועושים שמות במרתף. בהמולת „שמחת-תורה“ השתלבו גם בחורים טירוני-הצבא, שתקופת גיוסם חלה בעונה זו. אמנם, מעולם לא הגיעו מגויסי-המושבה למידת ההתפרקות וההשתוללות, שהיו נוהגים בה הבחורים מהכפרים הגויים, אך גם הבחורים היהודים היו „יוצאים מגדרם“. במושבה נחשבה התפרעות זו כ„מותרת“ לאלה שעמדו לצאת מביתם לשירות צבאי של כמה שנים במרחקים.

חתונות היו חוגגים במשך כל השנה במועדים המותרים לנישואין, אבל חלק ניכר מהן היה מתרכז בין יום-הכיפורים לסוכות ובשבת „בראשית“. לחקלאים היה מועד זה מתאים ביותר, משום שלא התנגש בעונת-הקציר הבווערת. שימחת החתונה במושבה היתה גדולה, ומנהגיה שיקפו את האופי החקלאי של המקום.

כבר לפני הצהרים היתה להקת כלי-הזמר עוברת בין הקרובים והמחותנים, לשמח לבם ולהזכירם את המאורע העומד להתרחש. אם היה החתן מחוץ למושבה היו יוצאים להקביל את פניו, כשהעגלות והסוסים מקושטים בסרטים ופרחים, כלי-הזמר מנגנים, ויושבי העגלות מקבלים את פני-החתן במשקה ודברי-מאפה. בדרך למושבה היו העלונים העליזים מאיצים בסוסים, מתחרים זה בזה ועוברים זה על פני זה בדהירה. החתן היה צועד

דרך רחובות המושבה, בלוויית הקרובים והמוזמנים, לבית הכלה „לכסות פניה“. לאחר מכן הלכו החתן והכלה בנפרד דרך המושבה כשהם מובלים — זה על ידי גברים וזו על ידי נשים — עד שהגיעו לבית־הכנסת, שם התקיים טכס החופה. הכל קבוע במסלול היציב של המסורת, ואף מנגינותיה של התזמורת היו קבועות לכל שלב של הטכס. משתה־הכלולות היה נמשך עד אור הבוקר ואחריו חזרו וחגגו בצהרים את הגשת מתנות החתונה.

באידיליה „חתונתה של אלקה“ תיאר ש. טשרניחובסקי לפרטיה חתונה יהודית בסביבתנו, אבל לא סופר שם די מה כבד היה העול הכספי של חתונה כזאת ליהודים העניים. אבי היה צריך לערוך את החתונות לשתי אחיות ולתת להן את הנדוניה. וכי מי יהיו להפלות בנות מחברותיהן ולסטות מהמסורת המקובלת? בין חתונותיהן של האחיות היה הפרש של שמונה שנים, וכאשר הגיע מועד חתונתה של הצעירה, עוד היה אבי פורע חובות מן החתונה של הבכירה.

עונת החגים על כל השמחות הנלוות אליה היתה כעין פרשת־דרכים בשנה של המושבה החקלאית. מעבר להם כבר מתדפק החורף עם דאגותיו ופרנסתו הזעומה. העבודה במשק בעונה זו היתה מועטה: היו מורטים קש מהערמה הגדולה שבחצר ומכניסים צרורות־צרורות לחימום הבית ולהאכלת הבהמות; עוסקים בתיקון רתמות, נושאים דליימים לצרכי הבית ובעלי־החיים. זוהי גם תקופת־השנה בה היו יוצאים לעבודות חוץ. האיכרים היו משכירים עצמם עם סוסייהם ועגלותיהם להובלת משאות אל העיר ומהעיר. אחרים היו יוצאים לעיירות ולכפריי־הגויים לוגג חלונות, לסחור בעורות, בדגים מיובשים או בברזל. אבא היה נעדר זמן רב מהבית לרגל מסעות כאלה, ואמא היתה מכנסת אותנו במיטתה, כדי להפיג את רגש הבדידות. בלילות שבת עמד כסאו של אבא בראש השולחן ריק. מביטים היינו על אמא שהיתה מברכת על גרות השבת ומשהה זמן ארוך מדי את אצבעותיה על עיניה. ידענו שאמא מתפללת לשלומו של אבא הנמצא בדרכים ומסתירה מאתנו את דמעותיה.

כאשר התרחבו המשקים והחלו להתפתח הרפתות — הוחל בייצור גבינות קשות וחמאה לשיווק. אז רבתה התעסוקה בחורף, אף־על־פי־כן עוד היתה זו עונת הפוגה, ואפשר היה להתליף בה כוח ולהתפנות לעיסוקים שונים, וביניהם גם עיסוקים חברתיים.

*

כשהתקרב האביב החלו להתכונן לזריעה. בחורף השתדלו לחסוך במזונם של הסוסים, ואלו עכשוו היו מאכילים אותם בקפידה, כדי שישמינו ויוכלו לעמוד בעבודה הקשה; את התבואה היו מעבירים במזרה ואת הגרעינים היפים בוררים לזריעה, מכינים את כלי־העבודה ואת כל האביזרים הדרושים

ליציאה לשדה. עונת הזריעה באביב קצרה היתה — שבועיים-שלושה — והמאמץ הכרוך בה גדול, כי השדות מרוחקים ורבה החרדה מפני הגשמים העשויים לרדת כל שעה ולהפריע את העבודה.

כדי לא לבזבז זמן לנסיעות הלוך ושוב היו נשארים כל השבוע בשדה, מקימים חניון וישנים בבגדים בעגלה מחופה. לשדה היינו יוצאים בחושך, עם הנץ השחר; כשהגיעה שעת התפילה היה אבא מתעטף בטליתו, מניח תפילין, ולוחש תפילותיו תוך כדי נסיעה בעגלה. כאשר היינו בשדה היה אבא נשאר לבשל את ארוחת הבוקר ומתפלל תוך כדי לישת הבצק ובחישה בתוך הדוד התלוי על היצול.

בגיל עשר כבר התחלתי לנהוג בסוסים הרתומים למחרשה. כל היום, ללא מנוחה, היינו צועדים על רגבי האדמה — כשאבא מחזיק במחרשה ואני נוהג בסוסים. תוך כדי חרישה היה אבא מתפלל בקול רם את תפילת המנחה. רק ב"שמונה-עשרה" היה אומר להפסיק ולעמוד על המקום לרגע קל.

אם חלה עונת הזריעה בימי פסח היה הדבר גורם לטרדה מרובה. לדחות את הזריעה — אי אפשר, פן יירדו גשמים בטרם יספיקו לטמון את הזרע בתלמים, ולעסוק בזרעים אסור משום איסור "חמץ". התחכמו האיכרים והיו מגיעים להסדר עם "גוי" (לרוב היה זה רועה-המושבה), מוכרים לו את הזרעים, הסוסים וכלי הזריעה — כאילו לא שלהם הם, ולא למען עצמם הם זורעים. בכך מצאו לעצמם היתר להמשיך במלאכה. אך היו גם מקרים שה"גוי" רצה לנצל את מעמדו כקונה רשום וחתום על הסכם ודרש לקיים את המכירה כהילכתה, והיו נאלצים לחפש דרך לפייסו.

משגמרו לזרוע — החלו מצפים לגשמים. בין פסח לשבועות היו מעבדים את גן עצי-הפרי, זורעים את תבואות הקיץ — תירס וחמניות, זורעים את המקשאות באבטיחים, מלונים, דלעת ומלפפונים. ובקרוב היו יוצאות משפחות שלמות, עם הילדים לדלל את השדות הזרועים. ולפתע מתקדרים השמים, ברקים ורעמים וגשם-קיץ ניתך על האדמה. קטן וגדול מפשילים את בגדיהם, ופותחים בריצה. הזקנים מתנופפים, "ארבע-הכנפות" מתעופפות, דוהרים בבהלה, למצוא מקלט תחת העגלות.

עונת-הקציר היתה עונה של מאמץ עליון. היא היתה קצרה, אבל בה היה תלוי אם יצליחו האיכרים ליהנות ממה שהעניק להם הטבע. כל שעה היתה יקרה. אמנם היינו מחליפים את הסוסים מדי פעם ונותנים להם לנוח, אך המקצרה לא פסקה מלקצור. היתה זו מקצרה פרימיטיבית מאוד, בהשוואה עם המערמות והמאלמות שאנו מכירים בארץ. העבודה במקצרה דרשה שני אנשים,

ועבדנו במאמץ פיזי רב. אחר הקציר צריך היה להערים את התבואה ולהובילה מיד מהשדה, וכל משפחה השתדלה לגייס כל כוח עבודה. היו מוציאים את הילדים מה"חדר", כדי שיעזרו על-יד המבוגרים. בגיל 15 כבר הובלתי לבדי תבואה מהשדה. ההובלה גם היא היתה כרוכה במאמצים: השתדלו להעמיס על העגלה ככל האפשר יותר תבואה, אך הכרחי היה שמלאכת סידור עגלת הסולמות תהיה טובה ואיתנה, כי הדרך היתה ארוכה. היינו יוצאים מחצרנו בשתים בלילה ומסיימים את יום העבודה רק בשמונה בערב.

בעבודת 18 שעות ביממה היינו מספיקים להוביל מהשדה שלוש פעמים בלבד. הווי עונת-הקציר היה שונה מזה של הזריעה. בשדות נמצאו עכשיו אנשים רבים, בני גילים שונים. החניונים הומים משפחות משפחות. היו מחזיקים פרה בשדה, כדי שיהיה חלב טרי, מובילים חביות מים, מבשלים ארוחה בת שתי מנות. בערב, אחר יום עבודה מפרך, עוד הידהדו צחוק ושירה של נוער. שחורים משמש ומאבק, מיוזעים ומלוכלכים, היו חוזרים בסוף השבוע למושבה ועם חבילת הבגדים הנקיים ביד — ישר אל הנהר שהיה קולט את זיעתנו, רוחץ ומרענן את אברינו מהעמל המפרך.

את התבואה היינו דשים בחצר בשיטה דומה לזו הנהוגה אצל הערבים בארץ. אלא שבמקום המורג שלהם היינו משתמשים באבן כבדה ומשושה הנקובה חריצים-חריצים. מעגילת אבן זו היתה רתומה לצמד-סוסים, שהיו מסתובבים אתה סחור סחור ולוחצים על שיכבת הקש הפרושה והמכילה את הגרעינים. מדי-פעם, היינו עוברים בקילשון והופכים את שיכבת הקש, כדי שתוכל האבן לחדור היטב ולהפריד את הגרעינים. לאחר-מכן היינו מעבירים את התבואה במזרה. גם זו היתה עבודה קשה, כי את גלגל המזרה היו מניעים בידיים; אך בכל זאת אין להשוות את העבודה בגורן, בקרבת הבית — לעבודה בשדה. במזרה היו עובדים לרוב בלילה ומסובבי הגלגל היו מתחלפים לפרקים.

עונת-הדייש היתה אהובה מאוד על הילדים: החצרות הומות תנועה, אפשר לנהוג בסוסים המושכים את אבן-הדייש ולדהור בעיגול הגורן, לגרוף את הגרעינים והזוהבים היוצאים מתחת למזרה, לקפוץ מעל ערמות שקי התבואה המונחות בחצר. לבהמה ולעוף היתה עונת-הדייש עונה של מזון בשפע. גם על האדם היתה עונה זו חביבה בגלל הבשלת האבטיחים והמלונים.

תמה ונשלמה עונת העבודה החקלאית. סוף-סוף יכולים להעמיס על העגלה שקים מלאים ותפורים כהלכה ולהובילם למכירה לעיירה בורסלב הרחוקה כ-60 קילומטר מהמושבה. היו שנים שהתמורה בעד היכול הוצאה כולה לסילוק החובות שנצטברו במשך השנה; אך כשהוטב מצבנו יכולנו אחר הגורן לקנות לבוש ונעל לבני-המשפחה, או גם להביא הביתה צרור רובלים.

החברה במושבה היתה עשויה שתי וערב של קשרים: קשרי-משפחה, קשרי-שכנות וקשרי-גיל; כל אחת מהמשפחות שהתיישבו במושבה הצמיחה משפחות נוספות — בנים ובנות התחתנו, על-ידי החתנים והכלות נכנסו המחזותנים עם משפחותיהם למעגל של קרובי-משפחה. על קשרי המשפחה הראשונים נוספו במשך השנים שניים, שלישים וריבועים. קירבת-המשפחה נשמרה משום שהיא ניזונה ממגע מתמיד בין האנשים שהיו במקום קטן, בו הכל מכירים את הכל.

מקום מיוחד תפסו קשרי-שכנים. בית על-יד בית, חצר על-יד חצר, יושבות המשפחות במושבה, וממילא הופכים השכנים שותפים לשמחה ולצער, ראשונים לידיעת המתרחש, ראשונים להחשת-עזרה.

טבעיים ועמוקים היו גם קשרי-הגיל בין קרובי המשפחה, בין השכנים ובין בנייה-מקום בכלל. האבות נשאו בדאגה למשק, להנהלת חייה-הציבור, לנציגות המושבה לפני השלטונות. האיכרים במושבה לא נזקקו לערכאות, הם פתרו את הסכסוכים ביניהם על ידי פסק דינו של בורר מוסכם. הם נאלצו לדאוג בעצמם להבטחת השירותים הדרושים לעדה — בית-הכנסת, "חדר" לילדים, בית-קברות ו"חברה-קדישא". יחד עם העניינים המשותפים הנובעים מהעבודה החקלאית שימשו כל אלה רקע לקשרים רבים ותכופים בין הקשישים. הנוער היה מושרש במושבה ורק צעירים מעטים עזבו אותה. לאחר שנות-הלימוד ב"חדר" היה הנוער נרתם לעול המשק והפרנסה. הם עבדו קשה, והזמן הפנוי שנשאר לבילוי חברתי היה מועט — בעיקר בשבתות וחגים, ובמקצת בעונת החורף. הנוער היה מרוכז בחבורות, שהיו נפגשות בבתי חברים ומטיילות ברחוב הראשי בשבת, תוך פיצוח גרעיני חמניות. היינו שרים הרבה, חוזרים על הנעימות ששמענו מכלי-הזמר בחתונות או על שירים אחרים שמישהו קולט מחוץ לכפר. בשיחות תפסו מקום רב חוויות העבודה, הסוסים, אירועי המושבה. מאוחר יותר, כאשר נוסדה הספרייה, היינו קוראים לפעמים ספר בצוותא או מתווכחים על ספר שנקרא בבית.

תוך הבילוי בחבורה היו מתהווים קשרים בין הצעירים והצעירות ומפעם פעם נוספה משפחה חדשה לחברה. בחור שנתקרב לגיל החופה — ראתה המשפחה שיהיו לו מעיל וחליפה בנוסח עירוני; אפילו לא היו אלה שימושיים בחיים שלנו — הרי נועדו לבטא את מעמדו כ"אחד מן הישוב", וכמובן, גם את מעמדה של המשפחה.

כיתר בנייה-הנוער במושבה, כן ראינו גם אני ואשתי כמטרה את פיתוח

המשק. נוכחנו לדעת שעל ידי הכנסת שיכלולים בשיטות העיבוד וגיוון הענפים אפשר להעלות את ההכנסות ולהתקיים ממנו בכבוד. למעשה כבר החלו משקי האיכרים היהודים לעלות על משקי האיכרים הגויים בסביבתנו, אולם ההתרחשויות שבאו בזו אחר זו, אחר המהפכה ב-1917, שינו את מהלך הדברים והחיים הופנו למסלול חדש.

יום אחד הופיע במושבתנו בחור צעיר, חיים בבילוב, בנו של הרב משדה-מנוחה הגדולה, ששהה בימי מלחמת העולם אצל משפחתו בערי רוסיה הגדולה. הוא הביא אלינו שפע ידיעות, אשר שתינו בצמא. הוא סיפר לנו על התנועה הציונית ועל ה"בילויים" שלפני עשרות שנים עלו ארצה והחלו ליישבה, על מושבות עבריות בארץ ישראל, על כובשי עבודה ושמירה ועל הלשון העברית המתעוררת לתחיה. ברחבי רוסיה — אמר — מתארגנים צעירים שפניהם להגשמה בתנועת "החלוץ", כדי לעלות ארצה ולהקים את שממותיה. בימים ההם, לאחר המהפכה, היה הנוער נתון במבוכה; היו שנתפסו להלך רוח שמאלי והכריזו על עצמם כקומוניסטים, והיו שעמדו על פרשת דרכים ושאלו את עצמם: לאן?

הבשורה הציונית נפלה על קרקע פוריה והקסימה אותנו. עולם חדש נגלה לפנינו — עולם שהיה לו קשר עם חיינו. נמשיך ונהיה עובדי אדמה, נפתח משקים למופת, אך לא כאן, כי אם בארצנו. ולא רק לפיתוח משקים נדאג, כי אם לבנין חברה חדשה וצודקת; נקים כפר למופת והוא ישמש דוגמה ויחנך עובדים עברים שימשיכו בהקמת שרשרת כפרים אלה. מאותו היום בו נקלטה הבשורה החדשה בקרבנו החלו חיים אחרים. אמנם המשכנו לחרוש, לזרוע, לקצור ולדוש, אבל עבודה זו כבר לא היתה העיקר. מחיינו במושבה ניטל טעם היציבות והקבע, כי העינים היו נשואות לעלייה.

אני, שעד להופעתו של חיים בבילוב לא ידעתי מאומה על הציונות, נכבשתי כליל לרעיון. בכל שעותי הפנויות מעבודת המשק הייתי פעיל בתנועה. התארגנו כסניף "צעירי ציון". התחלנו לאסוף תרומות ל"קרן הקיימת" ולנהל תעמולה ציונית במושבה. בשנת 1918 הגיעו אלינו חברי "החלוץ" מערים שונות לקבל הכשרה חקלאית. אורחים אלה הכניסו רוח חיים בקרב נוער המושבה. היינו מתאספים כדי לשמוע מפיהם ידיעות על הנעשה בארץ, שהגיעו ממרכז "החלוץ". לילות תמימים בילינו בוויכוחים סוערים על עתיד הארץ ועל דרך בניינה. למדנו שירים עבריים והיינו אותם שרים בערבים. היה מי שהחל ללמוד עברית, אך עיקר הכמיהה היתה לעליה, ולה הקדשנו מיטב שיחותינו — מתי וכיצד נזכה לעלות? ואמנם, הגיע היום בו נתגשמה שאיפתנו ויצאנו

לדרך כדי לעלות לארץ. נפרדנו מהמושבות, שנבנו בעמל מפרך של כמה דורות והיו שורש חיינו.

שואה נוראה התחוללה על המושבות היהודיות עם הכיבוש הנאצי והיא מחקה מעל פני האדמה את הקהילות היהודיות. אנו כאן, הממשיכים במסורת החקלאית של איכרי המושבות, שומרים בלבנו את אורן שאבד ואיננו.

מרדכי שמוני (גבע)

למכרים וליידיים, לחברים, לקרובים, לאחים ולאחיות, ולהורים, לכל אלה שנאספו אל עמם בשיבה טובה, ולכל הרבים שהושמדו בידי חיות אדם בימי שואה, אשר קובצו כעדרי בקר, למען הקל על מלאכת ההשמדה, בתוכם שלושת אחי, שמונו, זלמן ופרץ שחיבקו איש את אחיו כשקצרו הקלגסים במכונות המוות, וכך נפלו יחדיו, בהתמזג דם אחים — לכל אלה שהיו ואינם עוד, מוקדשים זכרונות אלה.

במדרון שכנה מושבתנו שדה־מנוחה הקטנה. מעט מזרחה ממנה, מעבר לרמה, על שטח מישורי, השתרעו שדותיה (בעומק של כ־15 קילומטר וברוחב של קילומטר אחד בממוצע). מערבה ממנה התפתל הנהר אינגולץ הנשפך לדניפר. דרומית ממנה, במרחק קילומטר אחד, שכנה המושבה שדה־מנוחה הגדולה, וכ־5 קילומטר מדרום־לה שכנה המושבה בוברוביקוט, בה נולד המשורר ש. ש. פרג.

מושבתנו נוסדה לפי ההערכה, בשנת 1840, בין כמה עשרות מושבות אחרות, שהוקמו במפוזר על שטח של מאות קילומטרים בפלך חרסון שבדרום רוסיה. רוב תושביה היו יוצאי העיר נוול מפלך ויטבסק, יהודים עובדי־אדמה, אוהבי־עמל, אשר „בזיעת אפם אכלו לחמם“. הם גידלו וחינכו את ילדיהם, איש כיכולת השגתו. ומורגל בפייהם: „אם ידעו הילדים לעבוד, להתפלל ולאחר מאה־ועשרים לומר „קדיש“ — דיינו“. פשוטים היו אנשי המושבה, פשוטים בהליכותיהם והשגותיהם; ישרים, הגונים, פנים ואהודים על כל הבאים עמם במגע.

רובם ככולם חיו מיגיע-כפיהם, באותם ענפי-עבודה, בערך, הכירו זה את זה פחות או יותר והושפעו זה מזה, כמעט כמו במשפחה, והשכלתם (מלבד בודדים), לרבות גם הלימוד „בחדר“ לנערים, לא חרגה מהשכלה עממית — ולעובדה זו ודאי חלק לא קטן בקביעת הדמות האופיינית של אנשים אלה, שהיו קרובים זה לזה בתכונותיהם החיוביות.

הם חיו בטוב והיו להם חיים יפים. למותרות לא שאפו, הפשטות שררה בכל. הם חיו כפועלים עובדי-אדמה, או כפי שהוגדרו על-ידי יהודים מן הכרך כ„גויים“. אף-על-פי-כן נשאר בהם הטעם היהודי, הרכות, העדינות והפיקחות היהודית, השמחה והעצב.

בקומה זקופה ובבטחון הלכו בדרכם ועשו את עבודתם ללא התפארות יתירה, ולא נכנעו ל„גויים“ שניסו פה-רושם להוכיח את נחת זרועם.

זכורים לי ערביי-חורף הארוכים ליד ה„הרופה“ (מין תנור מוארך המוסק בקש, שהיה מפויץ חום נעים, וגם שימש מחיצה בין חדר לחדר). מצידו האחר, לכל האורך, היתה מעין מדרגה שגבהה מטר בקירוב, ורחבה מספיק כדי אפשרות לאדם מבוגר לשכב עליה, ומכאן שמה ברוסית: „לואַנקה“. על מדרגה זו היה נוהג אבי המשפחה לנמנם ולנוח לאחר יום עמל. מצידה השני של ה„הרופה“ היה קיר חלק, סביבו היו מתקבצים בני המשפחה, שכנים וקרובים, תושבי המושבה או אורחים ממרחקים, ושם האזנו לסיפורים בשפע מפי סבתות ואמהות, וכן זכרונות על אנשים ונשים שאנו הילדים כבר לא זכינו להכירם.

הקשבנו בדריכות מיוחדת, שלא לאבד חלילה פרט כלשהו על „אותם“ אנשים, סגולותיהם, חוכמותיהם ואימרות-משל שלהם. מפי האב, הדודים וזקני המושבה היינו שימעים סיפורים על זגגות, ומסחר בבקר, בעורות ובאוזנים. (בכך היו עוסקים, בעיקר, בעונה ה„מתה“ — בחורף), סיפורים על סיבובים בכפרים קרובים ומרחקים, על אפיזודות והרפתקאות בדרכים, או בדרך-לא-דרך, ביום ובלילה, עת היקום היה מכוסה שלג, והדרכים טוטשו ושובשו עד שאי אפשר היה להמשיך בנסיעה, ביחוד בלילות, כשהשלג היה ממשך לרדת — ממש „סיפורי אלף לילה ולילה“. וכן על תקלות בדרכים: ציר-עגלה שנשבר, סוס שנפל ולא קם, עגלה שנתקעה לתוך בור, שלא הרגישו בו בגלל החשכה או השלג. על פגישות עם „גויים“ טובים, שעזרו להחליץ ממצבים קשים ועל פגישות עם „גויים“ בעלי כוונות לא טהורות לגבי רכוש או כספים השייכים לאחרים... דריכות הילדים היתה גוברת מרגע לרגע, וגאוותם אף היא עלתה מעלה-מעלה בשומעם כיצד נלחמו באותם גויים רעים בכל הבא ליד, וכמובן שיד המספרים היתה תמיד על העליונה.

וכשהמדובר בלילות-חורף, נזכר אני בלילה אחד בשנה, הלא הוא ליל

ראש־השנה שלהם (סילווסטר או נוביגוד הרוסי). לילה זה היה לרוב ליל שלגים וקור כלבים. אנו — הילדים הגדולים — שוכבים במיטות החמות וחולמים חלומות, מי בשינה ומי בהקיץ; המבוגרים שקועים בדאגות פרנסה לבית ולמשפחה, לבנות שהגיעו לפרקן, לשכר לימוד. והנה בשעת חצות, נשמע קול דפיקה על הדלת הנעולה על ברית. אבי המשפחה פותח את הדלת, ולחדר נכנסים כמה „שקצים“ מהכפר הסמוך, מכוסיי־ש'לג ותלבושתם חורפית, לרגליהם מגפי לבד („ואלנקים“) — וכובעי־פרווה בראשיהם, וכהרף עין פורץ הקור לתוך הבית המחומם. הילדים מתעוררים — ובקפיצה זריזה סובבים את האורחים המשונים, ספק־קרואים, ספק לא־קרואים, החופנים גרעיני שעורה מתרמיליהם לשמאלם ותוך פיזור הגרעינים, מעשה־זורעים, משמיעים בדקלום ברכות לקראת השנה החדשה בשפה הרוסית. עם גמר טכס הברכות הם מקבלים מאבי־המשפחה אי־אלו מטבעות ומאם המשפחה — כיכר לחם. „השקצים“ מודים בקידה — ויוצאים להמשיך את ביקוריהם ביתר בתי־המושבה.

משמגיעים לילות החורף הארוכים לקיצם, עדיין שלטת החשכה. האם קמה להכין את כל הדרוש לקראת היום החדש: אפיית הלחם והכנת העיסה (ה„רוש־צ'ינה“), ואגב־כך היא מעיפה מבט על הילדים השקועים בתרדמה, אם מכוסים הם כראוי, שלא יצטננו הלילה, ומעמידה קומקום מים על האש. האב קם אף הוא לעבודת הבורא, ולפני תפילת־השחר הוא מפום לעצמו כמה פסוקי תהילים בניגון שקט, רווי נעימות־עצב. הילדים מתעוררים פוקחים עיניים ומקשיבים למתרחש בשכבם מכוסים היטב במיטותיהם החמות. מהחצר מגיעים קולות: קריאת הגבר, נביחות הכלב, צלצול השרשראות שבהם קשורים הסוסים לאבוסיהם וגעיית פרה. בבית נשמע עתה זמזומו של הקומקום או המיחם — סימפונייה שלימה.

לפעמים אין געיית הפרה געיה סתם, אלא מבשרת חבלי־המלטה (ובכך מבחינים בבית היטב). האב נאלץ להפסיק את אמירת התהילים ולצאת לרפת וכעבור שעה קלה הוא חוזר ומכניס את הרך הנולד, רטוב עדיין, לתוך הבית — ומניחו ליד ה„הרובה“ על הרצפה, על גבי הקש הפרוש. קרה לא־פעם שכבר היה שם עגל אחד, שנולד כמה ימים לפני כן — ושמחת הילדים במקרים כאלה גדולה לאין שיעור; אבא, ביודעו את יחס הילדים למאורע מעין זה, היה ניגש עם תום המלאכה למיטת־הילדים ומזרום בשור־בבות אבהית משעשעת: „נו, ילדים, קומו ותראו מה שלום העגלי. קפיצה קלה — כבר אנו שם, ועיינו רואות שניים במקום אחד, והשמחה כפולה ומכופלת.

האמהות המטופלות בילדים — עול הבית כולו מוטל עליהן, החל מהכנת התבשילים (ועוד אילו!), המטעמים, הלחם וכל יתר דברי המאפה למשפחה

בת 8-10 נפשות במוצע — לרבות גם חליבת-פרות. זכור לי הטעם המיוחד של החלב שהלבה אמא ישר מעטין הפרה אל תוך הכוס, שהייתי שותה בו במקום, ולא נודע כי בא אל קרבי. נשאר רק טעמו הערב של החלב הטרי. נקיון הבית, החצר, הטיפול בילדים ובלבוש — תבעו תשומת לב רבה, וביחוד הבית, כי בתי-המושבות בזמנים ההם אף הם פשוטים היו, שונים מהבית להם אנו רגילים כיום בישובינו החקלאיים בארץ. לרובם שימשה האדמה כרצפה, שעליה עמד הבית: מיושרת היתה ככל האפשר, וכדי לשוות לה צורה נאה יותר, מרחו אותה בשכבת ריפוד מזבל פרות טרי וחמר צהבהב. על תערובת זו היו מפזרים שכבה דקיקה של חול זהוב. על מלאכה זו היו חוזרים בכל ערב שבת ואליינסה מישהו להעלות על דעתו, כי ריחה של תערובת זו לא הישרה הרגשת-שבת טובה! אדרבא, כשכל אלה היו משתלבים עם שקיעת החמה, ברכת נרות השבת של אמא וקבלת השבת של אבא עם שובו מבית הכנסת, היה לבית טעם מיוחד.

רק עם צאת השבת היתה הרגשת יום הקודש והמנוחה חולפת. השבוע החדש התחיל שעה שהתקרבה אס-הבית אל החלון בדביקות שקטה, מעבירה את אצבעותיה על שימשת החלון המיוזעת מעט, משפשפת יד ביד תוך אמירת-לחש ("שעפטשעט"): „גאט פון אברהם יצחק און יעקב... דער ליבער שבת קודש גייט אוועק“...

שבוע חדש ועימו דאגות של חולין; הילדים גדלים — ועמהם הצרכים. יש להתאים את הלבוש, שהועבר מהגדולים („ארויסגעוואקסן“) אל הקטנים, שהבגד עדיין „גדול עליהם“ („נאך ניט דערוואקסען“); יש לקנות בד למלבושים חדשים ולתפור לפי מידות בנייהמשפחה. אני זוכר את התמונה: האם יושבת לאור עשית-נפט ועוסקת בהטלאת הבגדים של בנייהמשפחה; גם האב מתיישב לו בצד האם ועוסק בתיקון הסימלון („חומוט“), כי הקרע אשר בו החל פוצע את צרפו („חולקה“) של הסוס.

עקרת-הבית טיפלה במשק בעלי-הכנף: אווזים, ברווזים, תרנגולות (אף יונים היו, אם כי לא בכל החצרות — אולם היה זה „תחביב של נערים“, והטיפול בהן היה בידיהם). לילדים היה יחס חם לכל בעלי-הכנף. זכורים לי הימים שהיינו מצפים בקוצר-רוח עד שתתחלנה ביצים להתבקע, והאפרוחים ישמיעו קול ציוץ. ולבסוף כשנתבקעו הביצים והאפרוחים יצאו לאוויר העולם — מה גדולה היתה שמחת-ילדים זו! מקץ ימים אחדים הוצאו אל החצר, כשהשמש היתה מחממת, ומתפקידם של הילדים היה להשגיח, לבל יאונה חלילה כל רע לאפרוחים מצד בעלי-החיים המתהלכים בחצר — חתול, כלב, סוס, סייח או עגל — העלולים לפגוע בהם שלא בכוונה, ומעוף השמים (העורב) אשר בכוונה ברורה ובדם קר היה עט על היצורים הרכים וטורפם באכזריות. תפקיד זה היינו ממלאים בחרדת קודש; אף-על-פי-כן עלה לא פעם בידי העורב להתנפל ממרומים במפתיע ולטרוף את אחד

האפרוחים. ומה רב היה הצער על הילקח הרך האהוב, שציוצו היה קורע לבבות. נורא מכל היה לראות בצער הדוגרת שהרימה קול קירקור עד לב-השמים.

חוויה מיוחדת במינה היתה החתונה היהודית בכפר. היה בוודאי הבדל-מה בין חתונות סתם לבין חתונה במושבה יהודית חקלאית. ספק, אם בחתונה אחרת אפשר היה לראות תמונה כזאת: ה"כלי-זמרים" מנגנים את ניגוני ה"פריילכס", "באם רימפעל", והדוד זלמן נכנס לתוך מעגל הרוקדים כשהוא מרכיב על כתפיו עגלה, שהיה מגיש אותה לאחר-מכן כ"דרשה געשאנק" (שי-דרשה) לזוג הצעיר. וכי יכול מישהו להיזכר בחתונה במושבה שלנו או במושבות אחרות באותו איזור ולא לראות בדמיונו את להקת ה"כלי-זמרים" מרומאנובקה, הלא היא משפחת בר-פקה, שבראשה הרשל "דער-כליזמר" עם הקלארינט שלו?

וכשהיו מובילים את הכלה לחופה, והרשל היה מנגן את הניגון "בכי ישראל" ("פלאַטש איזראאליה"), היה מקסים את השומעים בצליליו החודרים. הקלארינט לא ניגן כי דיבר לכל לב, והנשים היו אומרות: "כשהרשל מנגן, הרי אבנים יכולות להתמוגג". עצבות ושמחה ירדו כרוכות יחד; ועוד כיום, בעינים עצומות רואה אני את עיני הרשל הגדולות, המתגלגלות כלפי-מעלה, כשהוא מפיק את צליליו מן הקלארינט המורם אל-על, ומעלה את מאזיניו אל מרומי נגינתו, וימים רבים אחרי כל חתונה במושבה היו הצלילים מהדהדים עדיין וממש מדביקים אותך בכל אשר תפנה.

(לא מזמן חזר אחד מיוצאי שדה-מנוחה הגדולה מביקור ברוסיה, שם התראה עם שארית בני-משפחתו ומכרים אחרים מאותן המושבות, ושמע מהם כיצד הוכחדו 1875 נשים גברים וטף מבני המושבות, ובשעת-מעשה הוכרח אותו הרשל לנגן בקלארינט שלו את הניגון "בכי-ישראל".
וכל זה בלווי אותם צלילים אשר נשמעו בכל חתונה במושבות האיזור).

בהיסוס-מה אני ניגש לתאר שטח, בו היתה מומחיותי מוגבלת. זכור לי כיצד הרגשתי בעודי נער, כאשר המבוגרים היו מביעים דעות על טיבו של כלי זה או זה, יתרונותיו וחסרונותיו, ואני, שלא התמצאתי בכך ביותר, לא יכולתי לקהות חלק בשיחה. היחיד שהציל את המצב היה יואליק דעם שוחט'ס, כי בקיאותו בכל אלה היתה עוד פחות משלי (נחמא פורתא). בדומה לכך היתה בקיאותי מעטה בהכנת הקרקע לקראת הזריעה ובעבודות הזריעה, הקציר, איסוף התבואה, הבאתה לחצר-הבית, הדייש וכל הכרוך בזה. לכן אגע רק בקצה המזלג, בחלק מכל האמור לעיל. הכוונה לאותה עונה

אשר כינוה עונת העבודה, המתחילה עם קציר התבואה במקצרה שאליה רותמים שלושה סוסים, ונער — היושב על הכסא המחוזק למקצרה בחלקה הקדמי — נוהג בהם. על כסא בחלקה האחורי של המקצרה יושב מבוגר, ובין שני הכסאות, לרוחב המשטח, סכין המורכב מלהבים משולשים מושחזים היטב היטב וארבע כנפיים המסתובבות תוך כדי קציר ומגישות את התבואה לכיוון המשטח בין השיניים. הסכין מתנועעת במהירות רבה, התבואה נופלת מלוא קומתה על המשטח, שם אוסף אותה המבוגר בעזרת קלשון מותאם וזורקה ערימות ערימות על שדה השלף. בנות — ולפעמים בנים — מערמים את התבואה לערימות עגולות וגדולות („קא־פיצה“).

לאחר מכן באים בעגלות („הארבע“) ארוכות, בהן קבועים סולמות במקום ארגז, אשר שנים מהם (דראבענעס) נמצאים בצידי העגלה, ושניים אחרים (פאקלי־עטין) המשמשים כעין כנפיים ומתנועעים על מוטות, מחוזקים בברגים ארוכים בחלקה הקדמי והאחורי של העגלה לרחבה, על הסולמות הקבועים. כשהעגלה ריקה — מורידים הסולמות ותוך כדי העמסת התבואה על העגלה מרימים אותם במקומם על ידי ווים מתאימים. באופן זה מעבירים את התבואה מהשדה אל המושבה, כל אחד למגרש שלו („וונזביצה“), שם מורידים את התבואה מהעגלה ומסדירים אותה בערימות מוארכות ומשופעות לשני צדדים כעין גג, כהגנה מפני הגשם.

נסתיימה הובלת התבואה מהשדה — ניגשים לדייש. אבן־הדייש מתגלגלת בעזרת שני סוסים הרתומים אליה ורצים על התבואה המפוזרת בעיגול רחב („הארר־מאן“). כובד האבן, והשיניים החובטות ללא־הרף, מפרידים בין הקש, הגרעינים והתבן. כדי להפוך גם את הקש למוץ, משתמשים במורג (מעין לוח מאורך ורחב שבחלקו התחתון תקועות אבני־צור או להבי־פלדה חדים). אף מכשיר זה מתנועע בעזרת סוסים הרתומים אליו והנהוגים לרוב בידי נערים.

הילדים היו משתעשעים, בקפיצות זריזות על המורג בהיותו בתנועה מהירה. היו עולים ויורדים. שעשוע זה היה מלווה צעקות וצווחות, צחוק והשתוללות, עד כי דומה שאין אושר גדול מזה.

בדייש נוהגים היו לעסוק ללא הפסקה מבוקר עד חשכה. את התבן, המוץ והגרעינים, היו אוספים בעזרת מכשירים מתאימים אל מרכז הגורן ויוצרים ערימה גדולה ועגולה („וורוח“) בצורת פירמידה, וכל מוצאי שבת הועמד ליד הערימה מיזרה, דרכו היו מעבירים את היבול בעזרת קילשוני־עץ בעלי חמש־שיניים („פיטריק“) או כפי שהגוייה דוניקה טאטיאנעס, שהיתה חסידת שפת אידיש, קראה לקלשון זה — „פינפעריק“. מחזיק הקלשון היה לוקח מן הערימה את התערובת ומגישה ללוע המיזרה. את המיזרה היו מפעילים בעזרת ידית מסתובבת: הכנפיים מעיפות את המוץ קדימה, הרשתות הקבועות במיזרה מפרידות בין הגרעינים לבין הפסולת, הנופלת בנפרד למטה על־יד המיזרה ומתחתיו. בעבודה זו היו עוסקים מראשית הערב עד אור הבוקר. בלילה כזה היה נשמע כמעט ללא הפסקה הרעש

המונטוני היחיד בכל המושבה: טא-טא-טא-טא-טא. והקלות הצטרפו כאחד כמעט מכל הצרות המושבה.

בשנת 1921 עזבתי, יחד עם חברים אחרים בני מושבתנו, את הבית וניטלטלנו הרבה ברוסיה הגדולה, בזמנים שלאחר המהפכה. בשנים הראשונות לשלטון החדש, היו הנדודים ממקום למקום קשים כקריעת ים-סוף: בתחנות רכבת עצומות, בין המוני-אדם מוכי-גורל ומחלות. בכמה מאתנו דבק הטיפוס, וחברנו היקר טוביה נינבורג ז"ל, נטמן בבית-הקברות במינסק, שברוסיה הלבנה. לאחר טיטולים של שנה ומחצה, בקירוב, הגענו בסוף 1922 לארץ-ישראל. בדרך קראנו לעצמנו בשם קבוצת „שדה-מנוחה“. כשהגענו ארצה (חלק מאתנו עוכב ברוסיה והצליח להצטרף אלינו רק באביב 1932) קיבלו את פנינו בנמל חיפה החברים מרדכי שמחוני (אז וסלניצקי) ויהודה מנוחי (אז נינבורג). היו להם משקים בנהלל ובחצרים הקימונו צריף שבו גרנו וממנו החילונו בצעדינו הראשונים בארץ. בנהלל הופצה השמועה, כי אל מרדכי באו שנים עשר אחים, וכינו אותו בשם „השבט“.

עתה הננו מפוזרים בארץ: חלק במשקים קיבוציים, חלק במושבי-עובדים ובודדים מחוץ להתיישבות, כולם חברי הסתדרות העובדים. כולנו, „השדה-מנוחאים“ קשורים קשר הדוק; והננו נפגשים לעתים תכופות, שמחים יחד, נזכרים בניגונים ששרנו שם וחוזרים עליהם כאן; מעלים את זכר הבית, הטיפוסים השונים והמשונים, המגוחכים והרציניים, את בתי-הכנסת, ה„חדר“, „המלמדים“, החתונות, „הבריתות“, ימי-החג, השבתות, ימי-החול, הנוף והנהר והשדות.

בי-1925 הצטרפתי אל חברתי רבקה, בננו שייקה יחלק מחברי אשר הקדימו אותי כחברים למשק עין-חרוד. בפסח של אותה שנה, לאחר ה„סדר“ הראשון שלי שם (עין חרוד עוד שכנה על יד המעיין), שררה הרגשה נפלאה ואורחים רבים מילאו יחד עם הבחורים את חדר האוכל, אמנם בצפיפות, אבל בנעימות לאין-קץ, בחינת עומדים צפופים ומשתחוים רוחים. לאחר ה„סדר“ והארוחה החגיגית המ- שכנו לשתות ולשמוח. בשעות הקטנות שלפנות בוקר, כאשר חזרתי אל האוהל בו גרתי אז, הירהרתי קצת בביתי, בו נולדתי ובו ביליתי את מיטב שנות נעורי, שם נמצאים עדיין הקרובים ללבי. תוך כדי הירהורים הפלגתי בדמיוני למרחקים (היין אשר שתיתי היה בעזרי), והנה אני נמצא במושבתי, על המגרש בו עומד בית-אבי. ערב. החשכה הולכת ומשתלטת על היקום, אני כבר בפתח הבית, מבעד לחלונות בוקע אור קלוש. הדלתות פתוחות ואני ניכנס פנימה ואיני מוצא איש. השעה היא שעת חליבה. יצאתי את הבית בכיוון האורווה ששימשה גם רפת לפרות. גם משם בוקע אור קלוש. והנה אני בפתח: אמי המנוחה יושבת וחולבת פרה. לידה עומד אבי המנוח ומחויק בעגל, שאילולא-זה עוצרת הפרה את חלבה... הכל כפי שהיה בימים ההם. דבר לא נשתנה...

מאז חלפו כ־40 שנה. ומכל אלה לא נותר אף זכר.
תמונות כאלו ואחרות צצות ועולות לפעמים בחלום, ולפעמים בהקיץ, ואינן מרפות אף ליום אחד... הנה הבית בו נולדת וגדלת! המושבה בה שיחקת, חונכת, בגרת, בילית, אהבת, שאפת, אוכזבת, דבקת בחלומות אחרים ובאידיאלים חדשים והם אשר הובילו עד היום. הודות לכך ניתן, ולו רק במידת־מה, להעלות את הדברים — איש איש לפי זכרונו ויכולתו, ולהנציח את החיים הבריאים, הפשוטים והיפים, של האיכרים היהודים בגולה, שהיו כל כך נדירים ונשארו בלתי ידועים לרוב בני עמנו עד היום הזה.

ישראל בן־אליהו (עין־חרוד)

*

היה לנו בית־איכרים רחב־מידות. בחלק הקדמי, המרוצף רצפת־עץ אדומה, היו חדר גדול וחדר שינה; בחלק השני היה מטבח ובו תנור גדול, חדר־אוכל ועוד שני חדרים, וכן חדר ששימש טרקלין.

המגרש שלנו היה מדרוני. מאחורי הבית היתה כניסה לאורווה ולרפת ומהצד השני היה מחסן, מרתף גדול ועמוק, סככות לבקר הצעיר, מתבן גדול, גורן וערמות גדולות של קש וחציר. היה לנו משק חקלאי גדול למדי. האדמה שברשותנו היתה אמנם רק חצי חלקה, כלומר — 15 דיסיאטינות, (לפי נפשות הזכרים נוספו לנו עוד 3 דיסיאטינות, ובסך הכל 17½ דיסיאטינות) אבל עיבדנו פי־שלוש ולפעמים יותר, כי היינו חוכרים אדמות. היו לנו קרוב ל־10 סוסים, 15 ראש פרות וגם עצי־פרי. בעונות העבודה היינו נעזרים בעבודה שכירה, ומלבד זה היה לנו פועל, כמעט־קבוע, כל השנה.

בילדותי הייתי מתרוצץ תמיד בתוך החצר הזאת של בעלי־חיים, עופות, תרנגולות, אווזים, תרנגולי־הודו וברווזים. רק תרנגולי־הודו ואווזים־זכרים היו מתנפלים עלי, ולקול צעקותי היו חשים לעזרתי הפועל הרוסי או אחת הדודות. בקיץ היתה סבתא יושבת על כסא נמוך בצל, סורגת או מתקנת משהו ומפקחת עלי. נמצאתי הרבה בחברתה. באביב, כשעשבים רכים היו מציצים, היתה סבתא יוצאת לרעות את האווזים ואני הייתי נגרר אחריה. היינו מתיישבים על הגבעה ומפקחים על היצורים הקטנים ולעתים נוספו לחברתנו גם תרנגולי־הודו עם אפרוחיהם.

לקראת החורף היו מעבירים את הבגדים מהילד הגדול לקטן מטעמי קימוץ.

ומחמת חסרון-כיס. כבכור במשפחה, היה לי תמיד הבגד החדש, ולרוב היה גדול ממידותי למען יתאים גם לשנה הבאה. היה עלי להשגיח היטב שלא להיתקל בכנף מעילי ושלא להשתטח בבוץ, באדמה הקפואה או בשלג. לעתים, כשנפלת, היו נתלשים כפתורי הפליז המבריקים שעליהן גאוותי. לראשי חבשתי „באשליק“ (מין סודר שצורתו משולשת ושני פסים ארוכים לו מהצדדים), שהיה עוטף את הראש ומגן היטב על האוזניים ועל הפנים. השינויים בטבע שהביא אתו החורף היו מגבירים בי את החשק להתרוצץ בשלג ובכפור ולרוץ אל הנהר הקפוא. כשהיו הולכים להשקות את הסוסים והפרות, היו קודחים חור בקרח ושואבים את המים ומשקים את בעלי-החיים בתוך שוקת קטנה. ואני הייתי מעיז להתחלק על הקרח עד שהיו מבריחים אותי; לפעמים, חלקו לי כמה סטירות כדי להרגיעני. ואני מה אהבתי לנשום את האוויר הקפוא והצח! בימי החורף הארוכים היו כל חיי-המשפחה מתרכזים על-יד התנור, שהיה בנוי לחימום הדירה. היה זה קיר ארוך כפול, שבאמצעו היה מקום לחומרי הסקה ולמעלה ארובה. סבתא היתה סורגת, אמא מתקנת בגדים; סבא היה לומד תורה או מחשב חשבונות בחשבוניה שלו ואבא היה קורא בעתון שנודמן לו — או מושיב אותי על ברכיו ומשחק אתי. שכנים, ובעיקר שכנות, היו מצטרפים לחבורה.

אל סבתא היתה תמיד באה איזו שליחה, וסבתא היתה יוצאת אתה לחדר אחר שם היתה מקבלת אינפורמציה על כל הנוקקים במושבה לסעד ולעזרה: לזה חסר לחם בביתו, וזה חולה ואין לו פרוטה לשלם לרופא, ומי שאין עצי-הסקה בביתו, או בתולה שהגיעה לפרקה ולהוריה אין נדוניה... סבתא היתה יוצאת בחשאי מהבית ועימה קצת כסף שהוצא מהפוזמק, וגם סל מזונות עם שתי ככרות לחם... אמא ואבא היו מחליפים ביניהם מבט על תעלוליה של סבתא; סבא היה נזעף ובולע את רוגזו עד שהלך לישון; את החשבון עם סבתא היה מסדר שם — בחדרם.

החורף היה מתמשך, ואתו נמשך סיבלם של העניים. החיפושים בחורף אחרי פרנסה בכפרים היו מלווים סבל רב. האיכרים הרוסים היו מקמצים בצרכי מזון, ששילמו בהם תמורת מיני דיסקית ואפילו בעד תיקון החלונות. אחרי טילטולים של שבועות רבים היו האיכרים חוזרים הביתה קפואים, נפוחים מהרוחות, עור פניהם אדום, עור היידיים סדוק, והרווחים דלים מלהשביע את משפחתם. הכל ציפו לימי הקייץ. גם אני השתוקקתי לשינוי האקלים, ולהתעוררות בטבע, ולתקופת הפשרת השלגים והקרח.

יפה בייחוד הנהר כשנקרע הקרח והחל בעוצמה מסע גושי הקרח. הנהר היה מתרחב, ולפעמים היו המים מגיעים עד שורת הבתים הקרובים לנהר. תנועת גושי הקרח ושברי-העצים התקדמה ברעש, ואיתני-הטבע היו כובשים אותי עד לאובדן-החושים. לא פעם היתה אמא מתרוצצת בחיפושיה אחרי, ובמשיכה

באזוניים והתראה חמורה היתה מחזירה אותי הביתה. עם הזמן היה הנהר משתחרר מעומס גושי הקרח, שעשו את דרכם ממרחק של מאות קילומטרים, ממוצא הנהר ב"יער השחור" עד הדניפר במרחק של כ-75 קילומטר ממושבת. לפני עונת הזריעה היו מאביסים כהוגן את הסוסים ומצטיידים במשדות, שקי זרעים ועגלת סולם ארוכה שעליה מתוח ברונט על מסגרת קמורה. עגלה זו שימשה לאיסוף הזרעים, להספקה לסוסים ולאדם, וכן גם כמקום מחסה לאנשים ששהו כל השבוע בשדה.

כשמלאו לי ארבע שנים הוכנסתי ל"חדר". הילדים היו לומדים, משננים ורועשים, הרבי היה מריח טבק ולפעמים מתחיל לנמנם על כיסא כבודו, כשראשו נשען על השולחן. בהזדמנות כזאת היו הילדים מגבירים את הרעש, מישוהו היה זומם מזימה, מביא דבק ומורחו על השולחן ליד זקנו של הרבי, וכשהזיו הרבי את ראשו טבל הזקן בדבק; משגברו הצחוק והרעש היה הרבי מתעורר, מרים את ראשו והנה דבוק קצה הזקן לשולחן. חמתו של הרבי בערה בו ואז היה תופס באמצעי השיכנוע המובהק שלו — זה השוט הנקרא "קאנטשיק" — ומתחיל להרביץ על ימין ועל שמאל. אז צץ הרעיון להשמיד את השוט "באמצעים כימיים". ילד אחד סיפר שאם מורחים על הרצועה שום — מתפקע העור מייד, ובהצלפה ראשונה ייקרע. מרחנו את השוט בשום, וכשהצליף הרבי בשוט על השולחן כדי להשקיט את הילדים, נקרע באמת חלק ממנו. לשמחתנו לא היה גבול, ואת חלקי השוט שנשארו קברנו עמוק באדמה. עם סיום עונת הלימודים, לפני ראש השנה כבר ידעתי לקרוא ולכתוב, והתחסנתי לקראת הזמנים הבאים. החופש היה בעונת הדייש, התקופה הבעורת של סוף הקיץ, כשיש למהר ולהביא את התבואה מהשדות ולדוש אותה, כי מתקרבת עונת הסתיו.

הרגשת החופש הפיחה בי רוח חדשה ומרץ רב, והזדמנות להוציא את המרץ היו רבות: לקפוץ על ערמות הקש ולהתגלגל למטה; לרוץ על הגורן אחרי הסוסים שגררו אחריהם אבן כבדה מחוטבת שיניים, שדשה את הגרעינים וכד'. הייתי רץ אחרי לוח הדייש שנע בסיבוב מהיר על הגורן, והיה זה שיא התענוג כאשר הצלחתי לקפוץ על הלוח ולנסוע עליו. את עבודת הדייש יש לדעת היטב: לפזר את התבואה, לדוש באבן, לסלק את השכבה הראשונה של הקש, בזמן שהגרעינים נפרדים בשכבה השניה. העבודה בקלשוני העץ היא אמנות מיוחדת: אחרי שמסירים את השכבה העליונה נשארת שכבה מהודקת יחד עם הגרעינים ויש להפוך אותה שתהיה פריכה ומפוררת יפה. אחר-כך צריך שוב לדוש בלוח הדייש, ההופך הכל למוץ ותבן יחד עם הגרעינים; ולבסוף דשים בלוח המכוון בשיפוע אלכסוני שנגרר על-ידי סוס. כך

אוספים את כל המוץ והגרעינים לערמה, המוכנה למיזרה. עבודת המיזרה אף היא דורשת זריזות ידיים ותחושה מיוחדת לקלושן ולמגרפה ומי שאינו מאומן יכול להטמין חצי היבול בתוך הקש. בעבודה הזאת עובדים הרבה אנשים — כל המשפחה וכמה פועלים שכירים — ועל כן „שמח“. היו עובדים הרבה שעות ביממה, בגלל ההתחרות והמירוץ עם הזמן והטבע, שכן היו הגשמים פוקדים אותנו, לעתים קרובות, בימי הדייש וגורמים נזקים.

אחר יום העבודה הארוך היו עובדים בלילה במיזרה. זה מגיש את הקש והגרעינים למיכל בקלשון־עץ רחב בעל חמש שיניים; זה מסובב את המיזרה בידית; זה מקבל את הגרעינים בשקים או בערמה וזה מרחיק את הפסולת ואת המוץ. היתה חדוות־יצירה בעבודת המיזרה בלילה, שנמשכה לפעמים עד אור הבוקר, וקצבו הבלתי־פוסק של המיזרה היה מלווה שירה אדירה. במוחי הצעיר נחרתה היטב התמונה על רקע הגורן. ערמות הקש המסודרות, עגלות התבואה העמוסות, הפועלים המפורים את התבואה בתוך כל הרעש וההמולה מסביב.

החברה להתיישבות יהודית (יק"א) ייסדה בסביבה שלנו בית־ספר חקלאי, במושבה נובר־פולטאקבה, ומשם באו אגרונומים שבהדרכתם הוחלט לנטוע גן עצים־פרי. כעשרה חקלאים נטעו גנים לאורך הנהר וחומת־אבן גבוהה הקיפה אותם. בגנים היו תפוחי־עץ מכמה זנים וכן דובדבנים ואגסים. הגן היה קרוב יותר לכפר הרוסי מאשר למושבה, ובעונת הפרי היה צורך בשמירה מתמדת. אך למרות השמירה, היה נגנב חלק גדול של הפרי. ביחוד קשה היה לשמור על תפוחי־העץ מן הזן האפיל, שהיו מגיעים להבשלה מלאה עם הכפור הראשון, וטעמם משובח. מפאת הגנבות היה צריך לקטוף את הפרי בטרם הבשיל, ובחצרנו היה מחסן שעלייתו שימשה מקום להבשלה; היינו פורשים תבן ומפורים בו את התפוחים, וכך היו מבשילים שם, להנאת כל תושבי־החצר, ולפעמים גם להנאתם של יידיים רבים.

מטעם יק"א נערכו כמה מחקרים על מצב המושבות. פעם הופיעו במושבה שני בחורים לבושים חולצות שחורות קשורות בשרוך ומכנסיים שחורים, שהתהלכו מחצר לחצר, שאלו שאלות ורשמו. היה זה לפני מהפכת־1905, והאיכרים חששו מהשואלים. שמעתי מפיו איכרים, שבחורים אלה „הם ודאי סוציאליסטים“. את פירוש המלה לא ידעתי, אבל חשתי שיש בה משהו „נורא“. אחר־כך פרצו התקוממיות ומרידות; משלחות עונשים היו פוקדות את הכפרים והחלה ההסתה נגד היהודים. הגיעו אלינו שמועות שכנופיות של איכרים עומדות להתנפל עלינו. התארגנו קבוצות להגנה־עצמית; בנפחיות הכינו כל מיני מכשירים קהים וחדים, העשויים לשמש כנשק בעת צרה. לאבי היה אקדה, אמנם חלוד כולו הואיל והיה טמון תמיד — ואף־על־פי־כן — אקדה. בפנית

הבית עמד רומח ארוך שבקצהו חוד וזו עקום. לא פעם היו אזעקות בלילות; אבא היה תופס את כלי נשקו, ואמא היתה מלבישה אותי בגדים חמים, עוטפת את אחותי הקטנה, לוקחת אותה על זרועותיה ומושיטה לי יד. היינו יוצאים החוצה ומחכים: אם תהיה התנפלות נברח ונתחבא. בעיניים נפחדות הייתי מסתכל אל הרחוב. לפעמים גרמו לבהלה כמה גויים שיכורים שעברו וצרחו, או שירה שבאה ממרחקים עם הרות. אותם לילות נחרתו היטב בזכרוני: אנשים מתרוצצים וכמה בחורים רוכבים על סוסים ודוהרים סביב המושבה להזהיר על הסכנה המתקרבת.

הגויים שהיו משתוללים בהיותם שיכורים לא היו יוצאים בשלום. בסביבה מרוחקת מהעיר ומשלטון כלשהו, התחשל אופיו של האיכר היהודי והתעצמה גאוותו הלאומית. לא בנקל אפשר היה להכניע יהודי מהמושבות באיומים ומכות. פעם נסעתי עם אבי בדרך עפר צרה למרגלות ההר. מקובל היה שבהיפגש שתי עגלות היתה העגלה העמוסה פחות מפנה את הדרך לעגלה העמוסה יותר. אבל, אם היה בא לקראת אבי איכר אוקראיני, לא היה מפנה לו את הדרך בשום אופן, ולי היה אומר: „אל תראה לגוי שאתה מוותר לו, ואל תתחשב בעומס עגלתו. הוא צריך ללמוד דרך-ארץ בפני יהודי“.

את רוב התבואה היו מובילים לעיר הקרובה בוריסלב, השוכנת על הדניפר. בעלי-העגלה היו אוקראינים שהצטיינו בבריאות גופם, בתלבושתם הגנדרנית, וסוסייהם היפים רתומים בעגלות גדולות וצבועות. היה להם שוט ארוך קלוע יפה ובקצהו עופרת; ברצועתו השניה היו שזורות שערות מונב סוס, ובזמן ההצלפה היה משמיע שריקה. הם לא היו מפנים את הדרך ליהודי אפילו אם היתה עגלתו עמוסה, היו מצליפים על סוסי הבאים לקראתם וגם על בעלי-הסוסים לא היו חסים. מדי פעם היו מתפתחות קטטות, כי היהודים לא ויתרו על זכותם לנסוע בדרך הסלולה. ועל היהודים האמיצים, שעמדו מול שיירות של גויים ונלחמו על זכות המעבר, התהלכו אגדות שונות. ואמנם כבשו לעצמם האיכרים היהודים מעמד מכובד בקרב הגויים שחיו בשכונותם.

סופר על איכר יהודי, שנסע בעגלה עמוסה חיטה וכשנתקל בשיירת מובילי תבואה שנסעו ריקים ולא רצו לפנות את הדרך, קפץ מהעגלה, הוציא את היצול מעגלתו והתקדם לקראתם, למרות הצלפות שוטיהם של החוליגנים, ובתנועות זריזות היכה על ימין ועל שמאל בלי רחמים. סוסי החוליגנים השתוללו ופינו בבהלה את הדרך, והיהודי יצא רק בכמה סימני צליפה על גופו.

לא רחוק מביתנו עמד בית-הועד של הכפר. פעם נתקרבה אליו עגלה סגורה באוהל בד מקומר ומתוכה יצא בקפיצה רוסי, שמוצאו מאחת האחוזות הקטנות בסביבה, הגיע לדרגת פלדפבל בצבא הצאר. הוא גדף וקילל את היהודים, תחב את ידו לעגלתו, הוציא ממנה רובה-צייד גדול והתחיל מנפנף

בו לעבר בית-הועד וצורח: „את כל היהודים אשמיד“. התכווצתי מרוב פחד ונלחצתי לקיר הגדר, אולם אבי ז"ל לא טמן את ידיו בכיסיו, זינק במהירות על ה„גיבור“ האנטישמי ובסטירת-לחי מצלצלת השמיט את הרובה מידיו, השוטרים, שהגיעו במקרה לכפר, שיחררו את הפורע ונגד אבי הגישו תלונה למשפט. כשמונה שנים רצופות היו קוראים את אבי למשפט, אך הגוי התבייש להתייצב. רק עם פרוץ מלחמת-העולם הראשונה בוטלה התלונה, כי לשלטונות היו דאגות חשובות יותר.

היהודים הכפריים לא היו בדרך כלל שואפיריב ומדון, כי אם אנשי עמל שקטים וצנועים. אולם הגורל המר של עובד-אדמה בארץ נכריה המוקף חיות-אדם, יצר בו את הצורך להתגונן מפורענויות. הנוער הכפרי ידע לעבוד, לרכב על סוסים, לשחות במים ולהילחם באויביו. כשהיו צעירים רוסים פוגשים בצעיר יהודי היו קודם כל מזמינים אותו להיאבקות, ואם לא ידע היהודי להדביר את יריבו — רע ומר היה סופו. אולם לרוב ידעו הבחורים שלנו כל מיני שיטות לחימה, והיו עומדים בה בכבוד. ההכרח להיות תמיד חזק ואמיץ חינך את הנוער להיות מוכן לכל צרה. כאשר ריכזו את העומדים להתייצב לשירות בצבא, היו אוספים המוני צעירים כפריים ובתוכם גם את בני-המושבות. היחס מצד הפקידות המגייסת לעדרי-אדם זה לא היה אדיב ביותר: היו מכניסים את כולם לאולם גדול ומצווים עליהם להתפשט. במצב עירום היו מבלים שעות, ואז היו השקצים מגסים להתעלל ביהודים. היו כאלה שניסו להתיישב על נער יהודי ולרכב עליו. בן מושבתי, בחור גבוה וחסון, התקרר למנהיג החוליגנים והזמין אותו לרכב; זה נענה מייד, וכשרק עלה עליו, אחז בו היהודי בידיו כבצבת וחבט את גופו של הרוכב בקיר בכוח עד שהקורבן התחיל מיילל ומתחנן שיורידו, אבל הבחור היהודי לא ויתר על קרבנו. מעניין, שאף אחד מהקהל הרב לא התערב, ורק אחרי ששילם לגוי כגמולו, זרקו מלוא-קומתו על הרצפה.

גם בין האיכרים היהודים לבין עצמם קרו לא פעם תיגרות בשל הסגת-גבול, אולם רק לעתים רחוקות היו מגיעים עד מכות. על-פי-רוב היו פונים אל נכבדי-הכפר לבוררות.

היהודי האיכר למד לאהוב את אדמתו ולעבוד מתוך חדווה, וקשרים חמים נתקשרו בינו לבין בעלי-החיים, בעיקר עם הסוסים. בהתחלת האביב היו מוציאים את הסוסים ומובילים אותם למרעה לאורך תעלות, ערוצים וגבולות שבין שדה לשדה. אם חדר סוס לשדה-תבואה היו פורצות מריבות. קבוצות צעירים וילדים היו שומרים על סוסיהם לאורך דרכים או שדות עזובים, קושרים את רגלי הסוסים הקדמיות, מניחים אותם לנפשם לחפש להם מזון, ומתיישבים בצדי הדרך לספר סיפורים ולשחק במשחקים.

בעיקר היו מבלים כך את יום השבת, ולפנות ערב, עם צאת הכוכבים

היו חוזרים הביתה, בדהירה. במרעה המשותף היה נוצר הווי מיוחד. הנושא החביב ביותר בשיחות היה על תכונותיהם המופלאות של הסוסים וסיפורים שונים הקשורים במקרים שקרו בדרכים, בעבודה וברכיבה. בני-המושבה הכירו את כל מאות הסוסים של הכפר בשמותיהם ובשמות בעליהם. כשהיינו מצפים לבואו של אבא מהשדה או מנסיעה מרוחקת היינו מכירים ממרחקים, לפי צליל הגלגלים, למי שייכת העגלה.

אחרי מהפכת-הנפל של 1905 וגל הפרעות בעקבותיה, נרגעו הרוחות. וגם בפניה שלנו הורגש השקט שנמשך עד פרוץ מלחמת-העולם הראשונה. באותן השנים התבססו האיכרים, שיכללו את משקיהם וכתוצאה מזה עלתה גם רמת החיים. התגבשה דמות הכפר וההווי המיוחד שלו על שמחותיו וחגיו, כאילו מתוך תחושה שאלו הן השנים האחרונות שניתן לנו לחיות לפי רוחנו ולפי יכולתנו.

והנה באה המלחמה ואיתה הקיץ הקיץ על אידיליה זו. מאז לא ראה הכפר היהודי אף קרן אור בהירה. הגיוס של צעירים ומבוגרים לצבא הפריד משפחות והשאירן בלא אמצעי-קיום וללא כוחות עבודה למשק החקלאי. הנשים ובנותיהן נרתמו לעול העבודה במשק, וחלומם של רבים להמשיך בלימודים בבית-ספר חקלאי התנפץ לרסיסים. גם אבי גוייס לצבא, ואז הוטל עלי הצעיר לשאת בעול המשק. נאלצתי להמשיך את לימודי בשעורים פרטיים, אך יותר מזה למדתי מהחיים עצמם. תקופה אפלה עברה על ארץ רוסיה הענקית במלחמה ללא טעם ותכלית, רבת סבל וקרבות.

קשים ללא נשוא היו אז החיים בכפר. אבא הצליח כעבור זמן-מה להשתחרר מן הצבא וחזר הביתה. הוא נבחר לראש-הכפר. בתקופה זו היתה תשומת-לב השלטונות לכפרים, הן בשל גיוס אנשים, והן בגיוס בהמות-עבודה והסעה. היו גם לא מעט צעירים שלא מצאו כל טעם במלחמה ובחרו לערוק מהצבא; וכל פעם ששוטרי המחוז היו מופיעים היה אבא שולח אותי, בהסתר, להזהיר את העריקים המסתתרים. ידעתי כמעט את כל הכוכים והחורים בהם התחבאו. ואם כי בזיתי להם בלבי, הבינותי שבעצם לא היה מה שילייב אותם ללכת „להגנת המולדת“, כפי שאמרו אז. מראה-פניהם של העריקים היה מבהיל; עיניהם מבוהלות, שער-ראשם וזקנם מגודלי-פרע, וגון פניהם חיוור, בהיותם נסתרים מעין-השמש חודשים רבים. בבדידות הארוכה היו משתוקקים לשיחה, ודיברו הרבה על המהפכה המתקרבת ועל חיים של גן-עדן עלי אדמות, כשחלומם יהיה למציאות.

ואמנם התגשם חלומם הגדול של אותם המסכנים, וכן חלומם של כל המוני העם שקצה נפשם במשטר הישן והרקוב. בפברואר 1917 פרצה המהפכה.

השמחה הקיפה את כולם. אנשים, נשים וטף, זקנים וצעירים רקדו והתנשקו ברחובות. כל הסיסמאות היפות התנוססו בשלל גווניהם, ועל כולן סיסמת: "שלום לחם ואדמה". נדמה היה לכל אחד, שעתה יתמלאו כל משאלות הלב. ואכן, מי שלא היה באותם הימים ברוסיה, לא ראה חג של אושר ושמחה מימיו. אולם בינתיים התחיל שידוד המערכות. החיילים שערקו מהחזית חזרו הביתה עם נשקם ועם דרישות ואיומים ותביעות נמרצות. המקופחים והנדכאים הרימו ראש, ואם כי למעשה לא היו בכפרים שלנו עשירים מפלגים ורובו של הציבור השתייך בעצם לשכבת המקופחים, היה כבר מי שהמציא די נימוקים, המסייעים לפירוד הלבבות ולהמחשת המושגים של מלחמת־מעמדות במושבות היהודיות.

התחילה ההמולה של מפלגות פוליטיות לקראת הבחירות לאספה המכוננת אשר התרכזה ברובה בתוך בית־הכנסת. הממשלה הזמנית של קרנסקי לא הזדרזה לבצע מעשים מהפכניים, ורק הבטיחה שבקרוב תתקיים האסיפה המכוננת אשר תחליט ותקבע. ובינתיים התחילה מלחמת הבחירות במלוא התנופה והתחילו להופיע גם הרשימות הציוניות. באו נואמים ושליחים מכל המפלגות, בעיקר שליחי מועצות־החיילים מכל הזרמים.

מצב זה לא הוסיף כמובן הרבה ברכה למשק החקלאי. האיכרים הרוסיים שבסביבה קצרה רוחם לחכות לאושר ולעושר שתעניק להם המהפכה והחלו לשדוד את האחוזות. הם לקחו ובזזו מכל הבא לידם. (יש לציין, שהיה מספר איכרים יהודיים — אמנם לא גדול — שאף הם לא טמנו את ידם בצלחת).

התערער גם מצב הבטחון בסביבה. כל אותם החיילים שנטשו את החזית וחזרו עם נשקם לכפריהם היוו סכנה גדולה, והיה הכרח להגביר את השמירה ולהצטייד בנשק. התסיסה בכפרים גברה עוד יותר לאחר מהפכת אוקטובר. האידיאולוגיה שלהם היתה בעצם נגד הכל: נגד קומוניסטים ונגד לבנים.

באותו הזמן ניצלו הגרמנים את האנדרלמוסיה. הם חדרו לאוקראינה וכבשו את כל השטחים העשירים שלה ללא יריה אחת. הם הצליחו לרוקן את כל אסמי התבואה ולהעבירם לגרמניה. תחילה התהלכו אמנם עם התושבים בכסיות משי, אבל בעצם שדדו את הכל ובזה עוררו את זעם האיכרים הכפריים שהחלו נערכים למלחמה גם בהם. בסביבה שלנו היו כפרים של רבבות תושבים, וכל כפר היה יוצא עם הכוחות המזוינים שלו. היישובים היהודיים שהיו רחוקים ממרכזי השלטון היו מופקרים לכל הכנופיות הללו, וקשה היה להבחין מי הם השליטים האמיתיים במדינה.

באותה תקופה הופיעו גם הסנוניות הראשונות של תנועת "החלוץ" ובפיהם בשורת־הגאולה במושבה. והתחילו להצטרף לשורתיה מטובי הבחורים שלנו. לא קלה היתה ההכרעה. המהפכה סינוורה בשפע אורות והבטיחה הרבה, והללו מדברים אודות איזו ארץ רחוקה, לא ידועה. קשה היה להעמיד דרך אחת

מול השניה, אולם אחרי ששמעתי ערב אחד את נאומו של חייל אוקראיני, שתזר מהחזית, הוברר לי מהי דרכי ונרשמתי בתור מועמד ל"החלוץ". כעבור זמן-מה הצטרפו גם אחרים לשורותינו. הרגשנו תוכן חדש בחיינו והתחלנו להתמסר בלהט נעורים לפעולה בתנועה. לא הזנחנו גם את חיי התרבות של הכפר כולו. אירגנו חוגים שונים ובמיוחד חוג דראמאטי, שהיה מכין ומציג הצגות שההכנסה מהם הוקדשה להגדלת הספרייה וצורכי תרבות אחרים. היה חן מיוחד לפעולתנו הציונית-חלוצית, בלימודים, בירורים ושירה.

תחילה כמעט ולא השגינו בנו השלטונות. גם המרחק ממרכזים עירוניים היה לטובתנו. אולם כעבור זמן-מה התחילו לשלוח אלינו תעמלנים ייבסקיים להצר את צעדינו. בינתיים התאוששו כוחות הריאקציה וצבאות הגנראל וראנגל ודניקין, בעזרת צבאות-הברית, התבצרו בחצי-האי קרים ופרשו שלטונם עד הדנייפר. כל הקרבות שהתנהלו על הדנייפר בקרבה גיאוגרפית למושבתנו, עשו אותנו בעל-כורחנו שותפים חשובים בכל החזית הזאת. הצבא האדום היה מגייס אצלנו עגלות ועגלונים להספקת הציוד המלחמתי וצורכי מזון ללוחמים. חודשים רבים היינו מבליים בחזית, ואיכרים שלנו נאלצו להגיע ממש עד לקוור-האש הראשון. מעטים היו האיכרים שנטשו את סוסייהם ועגלותיהם, באשר הקשר לבהמות עבודה הוא חלק מחייו של האיכר ולא בנקל יפקיר אותם. לעתים היו תופסים אותי להובלה ואחר-כך תופסים גם את אבא. פעם קרה גם שכנופיה מהלבנים תפסה את אבא והעמיסה על עגלתו את הביזה שבזו ומייד אחריהם באו מהצבא האדום, וגייסו אותי. וכך נמצאנו בשני מחנות לוחמים; אני עם אנשי הצבא האדום, ואבא עם הכנופייה של הלבנים שנרדפו על-ידי האדומים.

באותן השנים של "בין-שלטונות" הפך האזור הנרחב שלנו לשטח הפקר וכר נרחב לכנופיות הפורעים למיניהם: כנופיות מאכנו, חילות פטליוורה וצבאות דניקין. חיייהם של היהודים בייחוד בכפרים, היו בחזקת סכנה ומצבם היה נואש. כל הזמן היו מחזיקים סוסים אסורים ברתמות ועגלה מוכנה, כדי שבכל מקרה יוכלו לברוח. זכור לי במיוחד מקרה אחד, והיה זה בערב חג השבועות. לאחר שכבר גמרו את ההכנות האחרונות לחג, הופיעה נערה רוסייה מכפר שכן, כ-30—40 ק"מ מאיתנו, והודיעה לנו שבכפרה נמצאת כנופיה המתכוננת להתקיף את המושבות היהודיות. (אותה ידידה יקרה מסורה בימים ההם של הפקרות ותהור-רובהו, שסכנה את חייה ובאה להזהיר אותנו מפני הסכנה, לא אשכח לעולם). מייד קפצתי על סוס והגעתי בדהירה לתל שממנו ניתן היה לראות למרחקים אם יש משהו במישור-הערבה הגדול. שלושת המושבות התארגנו והוציאו הרבה רוכבים בשמירה נרחבת, שלא יוכלו להפתיע אותנו. למחרת יצאו כמה רוכבים לסייר את השטח ונתקלו בפרשים של הכנופיה. את אחד הבחורים הצליחו הפרשים לתפוס, ועינוהו עדימוות, היתר הצליחו להימלט.

אבל המושבות ניצלו בפעם ההיא מההתקפה. הרוכב שנתפס היה מטובי
הבחורים שלנו, חבר „החלוץ“, שלפני מותו הזהיר את הפורעים לבל יתנפלו
על המושבות כי חייל גדול ומזוין היטב נמצא במושבות.
תקופה זו נמשכה זמן רב, עד שהצבא האדום הדף את צבא וראנגל
לחופי הים השחור. רק אחרי זה התפנו השלטונות הסובייטיים לטהר את הארץ
מכל כנופיות הפורעים, והארץ הדוויה והסובלת החלו לחבוש ולרפא את
פצעיה. כל המשק החקלאי, היה מוזנח ועזוב אולם השלטונות היו שולחים
גדודים שלמים כדי לסחוט מהאיכרים את הגרעין האחרון של התבואה ואת
הפרה האחרונה.

התנועה החלוצית נאלצה לרדת למחתרת, אבל זה לא החליש את פעילותנו.
החברים הגבירו פעולתם ביתר מרץ בכל השטחים. כן גם התחלנו בצעדים
מעשיים להכנת אנשים לעלייה ארצה בכל הדרכים. קבוצה ראשונה של
„החלוץ“ יצאה, והקבוצה השניה החלה להתכונן ורק חיכתה לאות. התחבורה
כמעט ולא פעלה באותה תקופה, ומאזורנו, בדרום-אוקראינה, היתה יוצאת רכבת
אחת בשבוע.

באחד מימי הסתיו 1921, הגיעה אלינו השמועה, שאחד החברים הצליח להגיע
עד רוסיה הלבנה. על סמך זה החלטנו שגם הקבוצה שלנו תצא, אולם התפלג
לשני חלקים למען לא תתבלט ביותר.

באותו לילה באנו להורינו, העירונו אותם משנתם והודענו להם את
תוכניתנו. קשה לשכוח את התמונה ההיא. אבא ז"ל החוויר ואמא פרצה בבכי
ושאלה: „איך? והרי אין כל תחבורה בארץ ובמצב כזה כשעדיין לא שקטה
הארץ ממלחמה לאן תסעו?“ ביקשנו אותם שלא ירימו קולם, כי יציאתנו מוכרחה
להיות בסודיות, ולא נשאר לנו אלא יום אחד להכנות. אמא אפתה עוגות
ותופינים (והרבה דמעות ספגו אותן העוגות). עברתי את כל המושבה להיפרד
מכולם, מכל פינה שבכפר, מכל עץ, נחל וסלע. מהכל נפרדתי גם מהשדות.
בלילה, אחרי-חצות, יצאנו קבוצת נערים ונערות, עלינו על הר כדי להקיף
את המושבות. ומה נחרדנו בראותנו, שעל אף כל הסודיות יצא כל הכפר
ללוחנו ובבכי שקט שרכו רגליהם אחרינו. כשעלינו על ההר והתיישבנו בעגלה,
רץ כל הקהל אחרינו.

כך נפרדנו מכפר-מולדתי, ממשפחתי המסועפת, ומכל היהודים חקלאים
בני-חקלאים, עובדי אדמתם באמונה. וכך, לנצח.

מרדכי חילי (משמרהעמק)

שדה-מנוחה הקטנה — כשמה כן היא: קטנה ויהודית. כל תושביה מלבד רועה עדר-הבקר וחולבות הפרות בשבתוח (הן וצאציהן שדיברו אידיש), היו יוצאי העיר נוול בפלך ויטבסק.

הנהר אינגולץ, ההרים, הגבעות והנחלים — הוסיפו חן מיוחד למושבה ולנוף כולו. לדור הצעיר שימשו מקומות אלה למשחק ולבילויים. אהבנו את המושבה, את אנשיה, את העבודה. האם והאב, הילדים והילדות, כולם עבדו בהריש, בזריעה, בקציר, בגורן ובאיסוף יבולי-השנה. האשה, נוסף על משק החצר, טיפלה בילדים, בהכנת האוכל למשפחה כולה, בהתקנת הלבוש לכל אחד לפי מידותיו, בניקוי הבית והחצר בימי חול, בערבי שבתות, חגים ושמחות, וכל זאת בטעם ובנועם.

אנשי מושבתנו שמרו על המסורת היהודית. השבת הורגשה בכל מקום. הם נהגו לעזור לזולת מתוך הכרה פנימית, ללא אירגון וללא צוו מלמעלה, כדבר המובן מאליו. אדם זקוק לעזרה — יש להגישה, ולא היה הבדל בין ניצרך לניצרך: רחוק או קרוב, שכן, ידיד או מפר. גם הילדות נשאו בעול עבודת הבית והמשק, בשעות הפנאי ובימי החופשה מלימודים. גם בעבודות שדה שותפו, ביחוד בעונת העבודה הבערת. עם זאת לא הוזנחו הלימודים. היה מי שהסתפק בהשכלה עממית, והיה מי שהמשיך את לימודיו, אף אם צריך היה, לשם כך, להטלטל ברגל קילומטר ויותר למושבה הקרובה. שדה-מנוחה הגדולה, יום יום. היו הולכים ללמוד בקור ובחום, בגשם ובשלג. לא פעם גם לא בהסכמת ההורים, שטענו כי הלימודים גורמים איחורים בנשואים, ולפי המושגים אז — להשאר „רווקה זקנה“ היה גרוע מכל. אלה שהיתה להם אפשרות, המשיכו את לימודיהם בגימנסיות בעיר חרסון, הרחוקה ממושבתנו כ-70 קילומטר.

ביוני 1962 נסעתי לביקור ברוסיה המועצתית, כדי להתראות עם שארית בני המשפחה, אשר בדרך נס ניצלו ונשארו בחיים. הם נמצאים עד היום בקרים, בעיר סימפרופול, לשם הגיעו לאחר טילטולים בימי מלחמת העולם כפליטים בקאזחסטאן, ובה הלכה לעולמה ב-1941 אמי ז"ל. הצלחתי להתראות עם בני-משפחתי ועם קרובים ומכרים בערי אודיסה, יאלטה, סימפרופול ומוסקבה לאחר שלא התראינו 38 שנים. קטנתי לתאר במילים את ההתרגשות ההדדית. באותה

עיר עוד מצאתי בחיים את אבי ששכב כבר על ערש דווי, לפני שנאסף אל עמו. והוא אז בן 86 שנה.

בין קרובי היו חברי המפלגה הקומוניסטית עוד מהימים ההם, לפני שעזבתי את המושבה. נוכחתי שבלבם פועם רגש יהודי והוא לא ייעקר לעולם. בהזדמנות ביקורי זה שמעתי בהיותנו יושבים על ספסלים שבגני-העיר מחשש לאוזניים סיפורים אלה שמעתי בהיותנו יושבים על ספסלים כאשר הרגישו שמתקרבים בלתי-קרואות... סופר לי כיצד התכוננו לברות כאשר הרגישו שמתקרבים הגרמנים; כיצד חלק מתושבי המושבה המשיכו לחיות באשלייה כי בעובדי-אדמה לא יגעו לרעה. אך רובם החלו — מי ברתימת סוסים לעגלות ומי באריות החפצים ודברי מזון הכרחיים. הם ברחו לעבר הדיינפר, וניסו לעבור אותו כל עוד לא השיגה אותם היד האכזרית. אך כשהגיעו עד הנהר נפערה תהום לנגד עיניהם — גשר המעבר פוצץ.

לא נותר כל מפלט ויד הרוצחים השיגתם. היו כאלה שהצילו את עצמם מידי המרצחים בזרקם את עצמם לתוך הדיינפר, ובכך מנעו את הסבל המחריד שנפל בחלקם של אלה שהוחזרו למושבה; אלה הובלו כעדר בקר על-ידי שלושה אחים בני מושבתי, שהסאדיסטים הנאצים הכריחו אותם להאיץ במוחזרים, ברכיבה על סוסים, בליווי קלגסים מזוינים.

ובמושבה — השתולל הציד על המסתתרים, ושוב על-ידי אותם האחים שאולצו לגלות את המחבואים ולהבטיח למתחבאים שאין סכנה נשקפת לאיש, והאנשים דרושים רק לביצוע עבודות דחופות.

בעירנות רבה השתתפו האוקראינים שבסביבה בכל התעלולים הרצחניים ובריכוזו היהודים שנשארו משתי המושבות-האחיות ושהוחזרו מהדיינפר. כולם קובצו יחד והוחל בהכנות ההשמדה, לפי סדר ותיכנון „גרמני למופת“. ראשית הפרידו את הילדים מההורים, ולאחר עריכת מפקד נקבע המספר המדוייק בשני המחנות המופרדים. את הילדים העלו ראשונה על גבעה ושם הפעילו עליהם מכונות-ירייה. למען הסדר הגרמני חשוב היה להיווכח, שמספר המומתים שווה למספר שנתקבל על-ידי ספירת החיים, ולשם כך הוטל על אחת האמהות, בת המושבה למנות את הגופות. האם האומללה התמוטטה ויצאה מדעתה. היא נגאלה מגורלה יחד עם שאר המבוגרים על-ידי כדורי המרצחים.

תעלה אשר שימשה קודם לכן לצבא הסובייטי כעמדת תותחים, הפכה לקבר אחים.

סופר לי אודות ילד בן 12, אשר בדרך נס לא נפגע בכדורי הרוצחים ונשאר מוטל בין הנרצחים. הוא הצליח להשתחרר מגל המתים שהכבידו על גופו הזעיר, תוך היצמדות לקרקע והתרחק משדה הקטל האיום. במרחק מה קם על רגליו ופנה לכפר הסמוך. בדרך היה משמר גרמני, אף

הם חשבוהי לנוצרי והניחוהו להמשיך בדרכו. באפיסת כוחות הגיע לבית איכר, מידידי אביו. בני הבית קיבלוהו ברחמים רבים „כיאה לנוצרים” — האכילוהו, השקוהו, השכיבוהו לישון — ו...הודיעו על כך לגרמנים. בו ביום הוצא הילד להורג.

שלושים יום נמשך הרצח האכזרי. מיום 16.8.42 עד ה-16.9.42 הובאר יהודים ממחוזות אחרים לאותו קבר האחים שבין „שדה־המנוחות”. 1875 נפשות, זקן, צעיר, נשים וטף טמונים שם. על אותם הספסלים שבגני־העיר שמעתי גם על מושבות אחרות הידועות לי יפה, הקרובות והרחוקות ממקום מושבתי בוברוב־יקוט, שאף תושביה נרצחו באותה האכזריות, אלא שגופותיהם לא נזרקו לבורות או לתעלות, כי אם לבארות־מים בעומק של 60 מטר — אותן בארות ששימשו לאיכרים היהודים להרוויית צמאונם של אדם ובהמה במשך 100 שנה ומעלה. מושבות אחרות שהיו פזורות במרחבי אוקראינה. ככולם הושמדה האוכלוסייה היהודית. בלא רחמים התעללו בהם בשיטתיות מתרידה שקשה להעלותה על הדעת.

בשנת 1960 ירדו אחותי נחמה ואחד מבני דודינו לראות במו עיניהם מה נשאר עוד מאותה פינת חמד של מחוז ילדותנו, והלחלה אחזתם. האמת שבשמועות נתאמתה בכל אכזריותה, אלא שאינה דומה שמיעה לראייה. מכל אשר היה לא נשאר כל זכר. פה ושם נשארו סימני בית של קרוב, ידיד, או מכר. כל היתר תילי חורבות.

נרגשים ונדהמים ברחו משם והשאירו מאחוריהם את הנוף היקר הזכור מגיל הילדות הנפלאה: השדות, הגבעות, הנחלים, הנהר. הם ברחו, ואף פחדו להביט אחורה.

ובברחם ליוו אותם הזכרונות על אותם הימים ואותם יהודים תמימים ישרים, זקנים וצעירים, הטמונים בקבר אחים שבין שתי המושבות „שדה־מנוחה” האחיות. הזכרונות ומחזות האימים דולקים אחריהם, דולקים וזועקים, תובעים ומצווים: לא לשכוח — עד סוף כל הדורות.

רחל פניני (תל־עדשים)

מהסיפורים הרבים ששמעתי בילדותי על המושבה ותולדותיה שמורים בליבי יותר מכל. סיפורי הורי, חיים וזיסלה, ז"ל, כיצד הקימו, כמו ידיהם, את בית־משפחתם ואת הנפחיה של אבי.

את מקצוע הנפחות רכש לו אבי עוד בגיל 16, והתמחה בו בשנות שרותו בצבא. בשוכו הביתה, עם גמר 5 שנות שרותו, נשא לאשה את אימי ודווקא, בלי נדוניה — שלא כמקובל אז — קיבל מגרש ובעזרת אמא הקים במו ידיו את קירות הבית מאבנים פשוטות, חימר וטיט. חציו של המיבנה נועד לבית־מגורים, וחציו — לנפחיה.

הכניסה לבית היתה דרך הנפחיה: משום כך היה אבי נוהג להפסיק את העבודה ביום חמישי בשבוע, כדי שאמא תספיק להכין גם את הנפחיה לכבוד שבת. היא היתה מורחת את הרצפה בטיט, ואף מפזרת חול אדמדם לקישוט. את הסדן היתה מכסה במפה לבנה, מגוהצת ורקומה. בהדליקה את הנרות היתה אווירה של שבת משתררת בכל פינות הבית, לרבות הנפחיה.

בבית זה ילדה אמי שישה ילדים, בלי להיזקק לבית־חולים או לרופא — רק בעזרתה של המיילדת הכפרית („באבע“). את הרופא, פורשוק משדה־מנוחה הגדולה, לא היו מזמינים אלא במקרים דחופים ביותר. זכור לי רק מקרה אחד כזה, כשאבי נחבל בעבודתו, ממכה בפטיש וידו הימינית נשברה. הרופא שהובהל על־ידי אחד השכנים לקח את אבא לבית־החולים בחרסון, ושם שכב כמה שבועות.

הנפחיה זכורה לי גם מימי הפרעות, כשהוחלט בהנהלת המושבה להכין כלי־נשק לצרכי הגנה, ובנפחיה של אבא היו מחשלים בלילות את הנשק הדרוש.

הורי נושלו מביתם ומרכושם בתקופה הקולקטיביזאציה ב„עוון“ קשריהם עם בניהם בא"י, ורק אחר שנים של תלאות, גירוש ונדודים, זכו סוף סוף לעלות ולחיות בעירוב יומם בתל־עדשים. מכל עמלם ומכל ההווי הכפרי לא נשארו להם ולנו אלא זכרונות בלבד.

זכרונות אלה שמרתי בלבי בכל אשר עבר עלי בחיים: תחילה כחייל בחזית במלחמת־העולם הראשונה; אחר־כך בשנות מלחמת האזרחים ובדרכי ארצה. וכאן, בביתי בארץ, ראיתי שוב בחלומי את חצר־ביתנו ואת השדות והגנים מסביב, את הרפת והאורווה, ובייחוד — את הנפחיה. ראיתיה בחלום, אולם לא נשאר לי ממנה כל זכר מוחשי, עד שהביא לי חבר, בן־מושבתנו, שביקר השנה בכרית המועצות, את הצילום מהחצר ומהבית בו נולדתי. אכן, עומד הבית, וקיימת עדיין הנפחיה, אולם יהודים אין שם. נפח רוסי עובד במקום בו עבד אבי.

עזריאל פניני (תל־עדשים)